

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXX. évf.

November—December 1895.

6-ik füzet.

A Krisztus nem-imádás tana 1570-ben.

(Adalék Dávid F. tragoediájának történetéhez.)

Dávid Ferencz elítéltetése 1579-ben főleg a körül a kérdés körül forgott, vajjon újított ő a két utolsó évben a Krisztus nem imádásának nyílt hirdetésével. Blandrata és társai esküt tettek arra nézve, hogy e tant ők soha sem vallották. A magyarországi kálvinista papság is megesküdött arra, hogy Dávid Ferencz „eretnek“ nézete merőben új és halált kívánt az innovator fejére. A nagybányai trinitarius, mások szerint unitárius pap elismerte, hogy e tanok már a nagyváradi vitán fenforogtak s akkor senki sem botránkozott meg rajta. A nemesség nem tudott újítást látni az újnak tetsző elvekben s tovább is meg akart maradni szabad hitében. A papok közül is sokan pártolták nyíltan vagy titokban. Sőt az egész 1579-ki tordai zsinat Dávid elve mellett csaknem egyértelműen így határozott:

— Minthogy mi csak hallgatóinknak ezelőtt régen tanított egyistenségi tanainkat építjük s fejtjük tovább, kijelentjük és tudtul adjuk mindeneknek, hogy minket innovációval bárki is törvénytelenül vádol. (*Jakab Elek*: Dávid F. emléke 228., 237.)

Történetíróink e kérdés tisztázásával eddig csak igen kevésbé foglalkoztak. Parutha catechesise vagy Sommer művei vetették fel nálunk először a Krisztus nem imádása tanát, lehet, hogy e fontos körülmény még igen soká felderítetlen marad. Csak annyit láthatunk az eddig előkerült adatok világánál, hogy magának Blandratának már 1578—9-et jóval megelőzőleg tudomása volt e híressé vált tanról. Bár a felelősséget soha el nem vállalta érte, mégis elegenden akadtak, a kik határozottan állították, hogy maga is a Krisztus nem-imádás mellett állott mindaddig, míg a fejedelmi kegy őt a jezsuiták pártfogójává nem avatta. Maga Dávid Ferencz is így nyilatkozott Blandratának vele egyetértéséről. Nem érdektelen adatokat nyújt e részben Méliusnak, a híres debreczeni püspöknek, egy mindaddig senkitől sem méltányolt műve, mely a Blandratáknak (értsd: unitá-

riusoknak) Krisztus embervoltát és nem-imádását illető nézeteiről már 1570. elején ilyen állításokat terjesztett el: ¹⁾

Első hazugságok a Blandratáknak.

1. Nehe. 9. Deu. 30. 32. Esa. 44. Így szól: Én vagyok kezdet, vég, egyedül való Isten; én teremtettem az eget, földet és senki nem volt én velem: *Hát csak az Atya egy isten, nem az fiú.*

Másik ravaszága Antichristusnak. A Credo, az irás egy istennek mongya az atyát; *hát ű csak az egy isten, nem az fiú, sem a sz. lélek.*

Harmad hazugságok *Blandratáknak.* Az atya teremtő; *hát nem az fiú, sem a szent lélek.*²⁾

Ezután Mélius áttér művének a Krisztus istenségét védelmező részére. Így sorolja fel az unitarizmus ellen irányzott érveit:

Az Christus Istensége ellen való eordeogi hazugságok.

Első. A Christus ember fia; megholtként szenvedett; nem tud mindent; erőtlen; kezdetett az Mária méhében; kisebb atyánál; az atya nagyobb: *Hát nem örökké való isten fia, sem nem teremtő; mert teremtés után kezdetett.*

Másik ellenvetés. A Christus új istenének az atyát mongya: *Hát ő nem egy isten.*

Harmad ellenvetés. Christus mongya: Adatott énnékem minden hatalom az én atyámtul: *Hát nincs ű magának* (t. i. hatalma); *sem nem egyenlő isten atyához.*

Negyed ellenvetés. Az Christus lélekkel és hatalommal kenetett meg. *Hát nem örökké való isten, mert az kevés idővel lőtt.* Esa. 61. Luc. 4.

Eoteodik ellenzés. A Christus mindent vött atyától; *hát nem volt az előtt.*

Hatodik eordeog nyíla. Semmit az fiú magátul nem mivelhet; *hát nem egyedül való Jehova isten.*

Hetedik ellenvetések a Belzebub fainak. A Pater nosterben (miatyánkban) csak atyát nevez (meg az imádkozó Jézus): *Hát csak az atya imádatandó, nem a fiú.*

E nevezetes tételre következőleg igyekszik Mélius megfelelni:

FELELET:

Hamis Consequentia im ez három okért:

Első: mert megbizonítók, hogy a mi az atyájé, mind az fiujé;

¹⁾ Mélius e művének czime: „Az egész szent írásból való igaz tudomán.” Debreczen, 1570. 4. r. Az ajánló levél márcz. 1-én kelt. Az alább idézettek „A MASODIK KÖNY” E₄—I₃. leveléből vannak véve az unitárius főiskolai könyvtár csonka példánya szerint.

²⁾ Ez utolsó erősségre Mélius ily röviden felel meg: „FELELET. Szinte ilyen consequentia: Dávid fia Ferencz ember, hát Blandrata nem ember. Így Jehova Isten, teremtő az atya, de nem az fiú nélkül, az fiú kívül.” Mely elmés feleletre egy mult századi unitárius kéz ezt jegyezte ugyanoda: „Bizony, Mélius Péter, ha Fia az Apjának, nem leszen maga Apja, az is igaz.”

az atya soha fia nélkül nem volt, sem atya, sem isten: Joan 5, 8, 10, 14, 15, 16.¹⁾ Az atya én bennem, én az én atyámban vagyok; soha atyám engem el nem hagyott, nálam nélkül, én kivölem más, egyéb teremtő, idvezítő Jehova nem volt. Joan. 8, 10.¹⁾ Esa. 45. Hát valamikor — így okoskodik Mélius — az atyát nevezik, imágygák, a fiú ki nem rekesztetik.

A másik oka. Mert Christus imádtatik úgy, mint az atya, hát miként nem lehet Isten az atya fia nélkül, fia kívül: Igy nem imádtathatik fia nélkül.

Harmadik. Mert az atyák a fiat imádták, az Jehova angyalát, az apostolok Christust imádták. A Jacob a Jehova atyát a Jehova angyalával együtt imágygya. Gen. 48.

Ezeket hozza fel Mélius a Krisztus nem imádása tanának megdöntésére. Ime tehát maga Mélius egész határozottan bizonyítja azt előttünk, hogy a Krisztus-nem-imádás tana már 1570. elején (*azaz a marosvásárhelyi országgyűlés előtt egy évvel!*) az unitárius egyház legjellemzőbb hitelvei közé tartozott. Annyira oda tartozhatott, hogy Mélius a legteljesebb határozottsággal tulajdonítja ellenfeleinek e korántsem újszerű elvet, mely úgy Dávid Ferencz, mint Blandrata rég elfoglalt álláspontjából a legtermészetesebben következett volna. Maga Mélius sem fejezi ki meglepett megbotránkozását ez előtte éppen nem új álláspont fölött. Minden különösebb kitörés nélkül, éppen azon a hangon sorolja fel jónak gondolt érveit ellene, a mely hangon Krisztus istenségét a legtöbb helyen védelmezi, s a mely hang feltűnően érdes és metsző volta nem annyira a féltett igazság meggyőző erejének, mint sokkalta inkább a Mélius-féle nevelésmód és szenvedélyes vérmérséklet nyers túlzásának tulajdonítható.

Érdekesen egészíti ki a Krisztus nem imádása tanát „a Sátánnak“, Blandratának vagy Belzebubnak tizennegyedik „hálója“ vagy ellenvetése is az igazhíttű Méliusnál:

Az szent lélek nem imádtatott, istennek sem mondatik. *Azért nem kell imádni.*

¹⁾ Ezt a ké'szer is említett János evangéliumát fölötte igen szereti Mélius; nem győzi eleget emlegetni az unitáriusok el'en. Következők voltak megírva Mélius bibliájában e kedvelt helyeken:

— Adott életet nekem fiúnak az atya, hogy én magamban úgy legyek élő Jehova Isten, mint az Atya ű magában élő Jehova Isten. Joan. 5, 6, 8, 10. — Christus mongya: Valami az atyámé, az mind enyim. Valami az enyim, az mind atyámé és a szentléleké és a szent lélek enyimből veszen. Joan. 10, 14, 16, 17. — Ismét Christus mongya: Én vagyok az Jehova, kezdet, vég, én magamra eskeszem, hogy több más Jehova teremtő isten nincsen kivölem én nálam nélkül. Esa. 45. stb., stb. Lásd Mélius ugyanezen művében F—F11. és F111. levél.

Ismét: *Egy Istent kell imádni, nem hármat. De ha a szent lelket, a fiat is imágyjuk, három istent imádunk. Hát nem kell a szent lelket imádni.* (15-dik ellenvetés.)

Ismét: Ha az egy állat, Istenség más, különb az atyától, fiútól, sz. lélektől, hát négyesség leszen: egy állat és három személy. (16-dik ellenvetése Antichristusnak.)

S végre: A Sz. Lélek, a Christus is csak eszközök, sáfárok az Isten dolgában, mert az Atya Isten mint eszközök által cselekedik csak ezek által. Hát nem úgy egy Jehova Isten a fiú, a szent lélek, mint az Atya. (20-ik „hálója a Sátánnak.“)

*

Ennyit találtunk Mélius 1570-ben kiadott „Az egész szentírásból való igaz tudomány“ czimű munkájában a Krisztus nem imádása tanáról. Feltűnő, hogy Méliusnak másik, a nagyközönség számára készült műve, „Igaz szentírásból kiszedetett ének“, melynek előszava 1570. április 7-én, tehát az előbbié után egy egész hónappal kelt, már mit sem tud az új eszméről s ellene egyetlen szóval sem vitázik. Még feltűnőbb az, hogy maga Dávid Ferencz csak egy év mulva felel meg Méliusnak, 1571-ben szintén márczius és április havában adván ki kettős munkáját, melyek közül a Krisztus istenségével foglalkozónak czime im ez:

„Az Egy Atya Istennek És Az Ő Áldott Szent Fiának, Az Jesus Christusnak Istenségekről igaz vallástétel; a Propheták és Apastaloknak irássinak igaz folyássa szerént irattatott . . . *Caroli Péternek és Mélius Péternek okoskodássinak ellene vettett.*“

Inkább Károli, mint Mélius Péternek felel meg e műben Dávid Ferencz „a két pápázó Péter“ közül.¹⁾ Mélius iránt, úgy látszik, ekkor már csaknem nyílt megvetéssel viseltetett. „Szidalmas verseire“ úgy, mint „a tisztességet félretevő káromló“ könyvekre és levelekre az Ffiúj. levelen adja meg feleletét, alig-alig érintvén benne a Mélius nevét. De azért Mélius 1570-ben kiadott könyvére is czéloz a harmadik rész, „melyben a pápázóknak okoskodási és ellenvetési a Christusnak Istenségéről megfejtetnek.“

Talán a vallásos felvilágosodásban meg nem erősödött hiveket féltette a Méliusnál oly határozottan kifejezett rationalis elvek túlzásától, vagy talán a fejedelem halálával bizonytalanná vált jövőt nem akarta a gyors előre töréssel kockáztatni. Vagy mostan is a socinianus szellemű Blandrata verte le a nyílt fellépéstől, mint 1569-ben a nagyváradai disputatio alkalmával. Csak az bizonyos, hogy

¹⁾ Károli 1570-ben kiadott prédikációiban főleg azt bizonyította, mily következetlenség Dávid F. hivei részéről imádni az ember Jézus Krisztust.

most, alig pár hónappal a diadalmas marosvásárhelyi gyűlés után, csaknem megállani látjuk e legmerészebb reformátort a rohanó haladás útjában: annyira teljesen határozottan a Krisztus imádása mellett nyilatkozik. Bár gondosan megkülönbözteti ez imádás módját, mégis az ily nyilatkozatokat félreérteni vagy eltagadni lehetetlen:

— *Vallom, hogy imádnunk kell az egy teremtő Istent, az Atyát, miképpen ő benne hinnünk is kell. De tagadom, hogy azért az ember Jézus Christusban nem kelljen hinnünk és őtet imádnunk.* (BBbiiij. lev.)

Ezt az ember Krisztust úgy vallja imádandónak, mint a kinek Isten adta e dicsőséget s mint a ki közbenjáró Isten és az emberek között, a ki által adja meg nekünk az atya a lelki jókat. „Mert Christus urunk erre tanít, hogy az ő nevében könyörögjünk az Atyának. Igéretet is ad, valamit az ő nevében kérendünk, hogy azt megadja az ő Atyja műnekünk; sőt hogy ő maga azt megadja műnekünk. (AAA. levél.)

Könnyű átlátni, hogy ez álláspont tetemesen különbözik a hét évvel később hirdetett Krisztus nem-imádástól. Ez újabb tant Basilius szerint már 1574-ben prédikálták a székelyek közt és az alföldön s már ekkor a Dávid Ferenczcel való titkos egyetértéssel gyanúsítja az illető prédikátorokat. 1579-ben, mint a Dávid eliteltetésekor kitünt, az unitárius nemesség is határozottan ily értelemben foglalt állást. A papok között is nem egy tekintély pártolta e radikálisabb felfogást. Ugy tetszik, hogy Dávid Ferencz, a ki már 1569-ben, a váradi disputatio idején, lelkében hive volt a Krisztus nem imádása tanának, épen úgy tévedett 1571-ben, mikor Mélius és Károli unszolását visszautasítva, ellene mondott elvei természetes következményének, mint a mily következetlenül, sőt csekély vigyázattal járt el, mikor a Báthory Kristóf korát tartotta alkalmasnak arra nézve, hogy egyháza reformálását befejezze.

Ha nem csalódom hozzávető sejtésemben, talán éppen a fennebb kimutatott első kisebb tévedést akarta 1579-ben az 1569—71-ben elmulasztattoknak minden áron való kipótolásával helyrehozni. És ez önfeláldozó buzgalom az immár gyorsan hanyatló életkorban, párosulva a szabadelvűség útjáról mindinkább letérő országos viszonyok figyelembe nem vételével, adja meg igazi magyarázatát a Dávid Ferencz gyászos tragoediájának.

KANYARÓ FERENCZ.

Vallás az elemi iskolákban.*)

Ujabb események és vitatkozások a közönség figyelmét nagy mértékben a mi nyilvános elemi iskoláink ügyére irányították és különösen azon intézkedésre, mely azokban a vallásos nevelés érdekében eszközöltetett. Az időpont nem látszik alkalmatlannak, hogy egy nyugodt pillantást vessünk arra a haladásra, mely e részben már megtörtént és azokra a feladatokra, a melyek még megoldandók maradtak.

A mi angol elemi iskolai rendszerünk — ha rendszernek lehet nevezni — lényegesen különbözik attól a rendszertől, mely az európai és amerikai szárazföldön érvényben van. Azt egészben véve nem alkotta valamely államférfi vagy bölcselelő, hanem azzá, a mivé lett, a fejlődés lassu folyamata és a tapasztalás tanítása által jutott el. Nem olyan felekezeti (denominational) rendszer, miként Alsó-Canadában vagy némely német államban, a melyik fölteszi, hogy minden egyes polgár, akár katolikus, akár protestáns, kétféle vallásos oktatást kap, közkölségen a nyilvános iskolában. Nem is olyan, miként Franciaországban vagy az Amerikai Egyesült Államokban, egy tisztán világi rendszer, a mely a közös iskolából mindenféle theológiát kizár és az egyházaknak hagyja fenn, hogy saját iskoláikban és saját kölségükön pótló oktatást adjanak. A próbálgató erőmegfeszítések, engedmények és békés kiegyenlítések hosszú sorának szüleménye; és ámbár az egyformaságot és részarányosságot nélkülözi, mint sok más angol intézmény, az idők folytában megmutatta, hogy van ereje magát a változott körülményekhez, az angol nép érzelmeihez, hagyományaihoz és vallásos véleményéhez alkalmazni.

Ez az általános állítás tisztán megvilágittatik két módon: 1. az önkéntes (voluntary) és felekezeti iskoláknak, mint a nyilvános oktatás egy részét teljesítő intézeteknek elismerése által; és 2. azoknak az adó alapján létesült iskoláknak szervezete által, a melyek az iskolaszékek (School-Boards) tevékenysége által hozattak létre. 1839-től fogva, a midőn legelőször eszközölt ki engedményeket az újból szervezett Nevelés-Tanács Bizottsága, le az 1870. törvényjavaslatig,

*) Fitch jeles angol neveléstani irótól közöljük e cikket. Teljesebb megértésére meg kell jegyeznünk, hogy az anglikán papság álláspontja a községi iskolákra nézve, hogy azokban az anglikán hitvallás taníttassék, a mi neveléstani szemponttól eltekintve, a nem-anglikán vallásu protestánsok érdekeit is sérti. E törekvés ellen irányul e cikk, felölelve az egész angol iskolai rendszert, mi annak különös értéket kölcsönöz.

a munkásság, melyet a Nevelési Ügyosztály végrehajtott, a helyi és önkéntes testületek segítségével által eszközöltetett. Az állam nem állított iskolákat és nem tett lépéseket annak megkísértésére, hogy olyan iskolákat segítsen, melyeknek nem volt elegendő költségük. Az csak önkéntes tevékenységre támaszkodott; a helyi bizottság kezeire volt bízva a tanító választása, a vallásos és másféle oktatás menete és az általános igazgatás feletti ellenőrzés; és tetszés szerinti évi adományokat tett csak azon egyszerű feltételek alatt, hogy a tanítónak legyen kellő minősítése és hogy az iskola nyitva legyen a felügyelésnek és alkalmazkodjék a törvénykönyvben leírt szabályokhoz. 1870. óta további feltételek nélkül megkiváratik, hogy az iskolának mindenik osztályában két órán keresztül megszoktatás nélkül világi oktatás adassék és a szülők követelhetik a felmentést az olyan vallásos oktatás alól, a melyet nem helyeselnek.

A községi iskolák (Board-Schools), a melyek azóta állítottak, az 1870-iki törvényjavaslat intézkedéseivel összhangzólag, ugyanazon neveléstani föltételeket kell hogy teljesítsék. Évi adományokat kapnak, részben a tanulók száma és részben a tanítás sikere által határozott mérték szerint, a mi a tanulók hivatalos vizsgálata alkalmával mutatkozik. Az iskolaszékeknek szabadságukban áll a vallásos oktatást illetőleg úgy irányítani intézkedéseiket, hogy az csak ezen feltételnek legyen alávetve: semmi oly vallásos káté vagy vallási formula ne taníttassék az iskolában, a mely kizárólag valamely felekezeté. Ez a jól ismert Cowper-Temple záradék.

A nyilvános nevelésnek ilyen rendszere Siegés Abbásnak, vagy a Napoleon Codex szerkesztőinek szükségképpen úgy látszanék, mintha nem volna benne egység és logikai összefüggés. De legalább annyiban sikerült, hogy az országban minden egyes gyermeknek hozzáférhetővé teszen egy nyilvános ellenőrzés alatt álló és több vagy kevesebb sikerrel az országgyűlés által megállapított szabályokhoz alkalmazkodó elemi iskolát. És annyiban kibékítette a nyilvános nevelés iránt érdeklődő különböző vallásos és emberbaráti testületeket, hogy azok magukat nem tartják távol; mindnyájan elfogadták az államszabta feltételeket; mindnyájan elfogadták segítségét és a Nevelési Ügyosztályal (Education Department) hűségesen együtt működnek a nyilvános nagy munka végrehajtásában. Ezek az eredmények méltók a megnyerésre, a részarányosságnak és elméleti tökéletességnek még némi rovására is.

Az önkéntes (voluntary) iskolák folytatólagos elismerése, a melyeket nagy részben vallásos testületek — mint az elemi iskolák iránti nemzeti gondoskodásnak egy részét — állítottak, a fő és a legjellemzőbb vonása az angol rendszernek. És hosszú életem folyamán, a melynek több mint felerészét az iskolákkal és nevelőintézetekkel való közvetlen érintkezésben töltöttem el, megtanultam nagyrabecsülni az önkéntes tevékenységnek az állammal való együtt munkálását. Az a tevékenység minket különbféle iskolákkal lát el, a melyeknek mindenike arra törekszik, hogy egészséges elemi oktatást szolgáltatson, de módszerre és az administratio sok kisebb részletére

nézve lényegesen különböznek egyik a mástól. Nevelési szempontból ez a különbség nagy fontossága, minthogy a legkevésbé kívánatos, hogy az ország minden iskolái egy jellegűek legyenek. Azonfelül a felekezeti iskolák az állam szolgálatában az értelmes, emberbaráti és vallásos személyeknek egy nagy testületét szolgáltatják, a kik gyakran közeli rokonszenves atyafiságban vannak a gyermekekkel és szülőikkel és a kiknek igen hatásos segítségük nem érvényesülhetne egy olyan rendszer alatt, a melyet teljesen az állami vagy a közigazgatási tisztviselők ellenőriznének.

Mindazonáltal a mellett a buzgóság és törekvés mellett is, a mely által — a nevelési törvény meghozatala óta — az önkéntes iskolák felállítottak és fentartottak, úgy, hogy a tanulók átlagos száma, a mely 1870-ben azokban az iskolákban 1.152,389 volt, 1892-ben 2.300,377-re emelkedett, a községi iskolák tanulóinak száma a növekedésnek még sokkal gyorsabb mértékét tünteti fel, és a Nevelési Ügyosztály legutóbbi értesítője azt bizonyítja, hogy a tanulók átlagos száma azokban az iskolákban, a melyekben 1874-ben 138,293 volt és 1876-ban fölemelkedett 328,071-re, 1893-ban elérte az 1.704.130-at. Évről-évre a növekedés összege közti aránytalanság a kétféle iskolában mindinkább feltűnő lesz; és ekkép a vallásos tanítás minősége a községi iskolákban mindinkább a bőrében jár az angol nép annak a nagy részének, a mely értéket tulajdonit az efféle tanításnak.

Most 2.392 iskolaszék van Angliában és Walesben. A törvényben megengedett szabad választásnál fogva, 91 ezen iskolaszékek közül elhatározta, hogy a vallást egyáltalán kihagyják iskolai munkájuk tervéből; ezek közül az iskolaszékek közül 70 van Walesben, 21 Angliában, de ezek csaknem kivétel nélkül elrejtett, kevés népességű falvakban vannak. A többi iskolákban, beleértve mind a mezővárosiakat és nevezetes helységeket levőket, a bibliát olvasatják és nagy gondot fordítanak a vallásos tanításra. Birmingham csaknem egyedül áll azon városok között, melyek azt kívánják, hogy a Szentírást magyarázat és commentár nélkül kell olvasatni. De általában azt lehet mondani, hogy az iskolaszékek elvben megegyeznek azon politikával, melyet a londoni iskolaszék kezdetben elfogadott.

Ez iskolaszék szabályzata kiköti, hogy a biblia olvastassék és abból az erkölcs és vallás alapelveit illetőleg oly magyarázatot és oktatást kell adni, a melyek a gyermekek tehetségeihez illenek. A tanítók továbbá arra utasítatnak, hogy a leczkéket, a mennyire lehet, tegyék gyakorlativá és ne fordítsanak figyelmet a szükségtelen részletekre. Egy rövid tervrajz készítettett a szabályszerű haladó leczkékre való előkészülés céljából, mely magában foglalja a Miatyánkot, Tízparancsolatot, szent életleírásokat, a bibliának történelmi részét, Idvezítőnk életéből tényeket és leczkéket, a főbb példázatok és olyan mondatoknak könyv nélkül való megtanulását, a melyek igazságosságot, mérsékletet és szülők iránti engedelmeséget vésnek a tanuló elméjébe. Ezekből a tárgyakkól az iskolaszék tisztviselői időszakonként szabályszerű vizsgálatokat tartanak; és az iskolaszék szívesen fogadta Beck Ferencznek és a vallásos iratokat

terjesztő Társulatnak azon ajánlatait, hogy a szentírás ismeretére jutalmak osztassanak ki. Az ekkép kiosztott jutalmak és bizonyítványok nagyra becsültetnek. A legutóbbi vizsgán a vezértanítóknak meg volt engedve, hogy a tanítványok 10% részét bocsássák fel a magasabb harmadik osztályba a szentírásban való egy speciális írásbeli vizsgára. Ekkép megvizsgált 6,908 fiu- és leány-tanuló közül 1,027 nyert díjakat és 2231 kapott jogot bizonyítványhoz. A fokozatos oktatásnak, vizsgáknak és díjaknak hasonló rendszere van a növendék tanítókra nézve is és a vizsgáztatók értesítői bizonyítják, hogy a tanítók kötelességeiknek erre a részére nagy gondot fordítanak.

Ezen intézkedések lényege, mely a megváltoztatandók megváltoztatásával, azt lehet mondani, általánosan uralkodik és az egész rendszert jellemzi, abban áll, hogy az iskolaszékek sikeresen törekednek arra, hogy a gyermekeket isteni félelemben, az ő igéje iránti tiszteletben, a bibliai történelem és költészet meglehetősen ismeretelen és annak egyszerűbb erkölcsi szabályai szerint és különösen Idvezítőnk életének és tanításának ismeretében neveljék fel; de az nem része a tanító kötelességének, hogy vitatkozó theologiai oktatást adjon, vagy hogy megengedje, hogy iskolája propagandául szolgáljon bármely kiváló vallásos felekezet hitczikkei számára. Senki sem kételkedhetik, a ki az iskolákat jól ismeri, hogy ezen határok között nagyon értékes vallásos és erkölcsi tanítás közöltetik az iskolákban, és hogy az ilyen oktatásnak a gyermekek magaviseletére és jellemére és a nemzet vallásos életére való befolyása mélyen érezhető.

Némelyek úgy gondolkozhatnak, hogy az visszaesés, midőn mi a bibliai oktatásról úgy beszélünk, mint a melynek nagy civilizáló ereje, felemelő és finomító befolyása van az értelmi életre. De a kérdésnek ezt a részét nem kell észrevétlenül hagyni. Mr. Matthew Arnold megszokta volt azt tenni jellemző világossággal és erélylyel. Mindig arra hivatkozott, hogy az irodalom lényeges tényező volt a jellem és izlés művelésében és ez nagyban támogattat a magasabb iskolákban a régi klasszikus írók tanulmányozása által. De a nép nagy tömegére nézve a műveltségnek ez a faja csak egy módon érhető el:

„Csak egy irodalom van, egy nagy irodalom, melynek megértésére a nép elő van készülve, ez a bibliai irodalom. Ámbár messze állnak attól, hogy teljesen elő lennének készülve arra, de némileg elő vannak és ez az egyedüli nagy irodalom, a melyre némileg elő vannak készülve. Ha a költészetnek, bölcseségnek és ékesszólásnak, ha általában a tudománynak van hatalma és jótékony csodát mivelő ereje a nevelésben, csak a biblia utján van sok alkalmak a népnek arra, hogy hozzáférhessen a költészethez, bölcsészethez és ékesszóláshoz. A tehetség oly hurjai érintetnek ez által az oktatás által, a melyek a népiskolai oktatásnak semmi más részével nem érhetők el, még pedig különböző húrok, nemcsak egyedül a vallásos húr. A biblia a gyermekre nézve az elemi iskolában csaknem az ő egyedüli érintkezése a költészetrel és bölcseséggel. Mindazok, a kik becsülik a bibliát, biztosan megnyugodhatnak abban, hogy a bibliát ily módon

ismerni és birni: a legbiztosabb mód a biblia hatalmának és hatássóságának kiterjesztésére.

És e nézetnek több különleges esetre való kiterjesztésében, értesítőinek egyikében azt a tanácsot adja az iskolai ügyvezetőknek, tanácsot, a melyet országszerte már tényleg elfogadtak az iskolaszékek: A bibliai történelemnek egész vázlatát tegyék az iskolai munkának részévé; a legjobb zoltárokat, az Ó-Testamentum történelmi és prófétai könyveiből a legválogatottabb mondatokat, az Új-Testamentum főbb példázatait, értekezéseit és intéseit válasszák ki könyvmélkül való megtanulás végett. Ez nem okoz féltékenységet, s ha mégis okoz valamit, hozzanak az illetők némi áldozatot a kitűzött cél végett. Némelyek azt fogják mondani, hogy a mit mi ajánlunk, az csak nagyon kis hasznát mutatja a bibliának, mégis ez az, a min a bibliának magasabb haszna fölépíthető és ennek elfogadása az egyedüli eszköz arra, hogy a mi elemi iskoláink szűk oktatásában a fel-emelő és lelkesítő elemet megmentsük a vallás-politikai nehézségnek való feláldozástól.“

Semmi tényleges nehézség nem emelkedett az iskolaszék igen egyszerű és értelmes programjának értelmezésében és gyakorlati végrehajtásában. Az elméleti nehézségekről valójában nagyon sokat beszéltek a vallási gyűlésekben, szószékeken és a vallásos lapok szerkesztői, a kik nem tudják elhinni, hogy bármely vallásos oktatás megérdemelje nevét, a melyik nem kedvez valamely különös felekezet vagy párt érdekeinek.

Ezek az elméleti nehézségek mindazonáltal nagyobbára ismeretlenek magukban az iskolákban. Az ügyes tanító, a ki szemtől-szemben találja magát a kicsi gyermekekkel, a ki némileg ismeri természetüket, jelenlegi éretlen véleményeiket, szellemi és erkölcsi szükségleteiket, hamar észreveszi, mily végtelenül csekély és a dologra nem tartozó a tárgy, a mely a versenyző pártok jelszavát és a felekezetek külső vitáinak rendes tárgyait szolgáltatja. Ilyen tanítónak, vagy valójában bármely gondolkozó keresztény szülőnek, valószínűleg a legkisebb gondja, hogy vitába álljon egy fiatal gyermekkel a felett, hogy mi a különbség az anglikán és dissenter, a baptista és az unitárius hitcikkék között. Ezek a különbségek kétségkívül komolyak és jelentőségteljesek lesznek, a mint az életkor előre halad és a mint a vélemények formálódnak. De kicsi, vagy semmi jelentőségük sincs egy kis gyermek előtt és az elemi oktatás szervezetében egészen helyen kívüliek.

A mi községi iskoláink tanítóinak rendszeren teljes tudatuk van az ők erkölcsi felelősségükről. Sok közöttük az anglikán nevelő intézetekben neveltetett, mások más oly intézetekben, a melyek jóllehet, alakilag nincsenek összekötve egy felekezettel sem, mindazáltal teljesen át vannak hatva a vallásos szellemtől. Nem választottak volna oly pályát, a melyen a jellemnek és erkölcsi befolyásnak oly nagy fontosság tulajdonítatik, ha nem készültek volna elő a vallásos oktatás közlésének oly módjára, hogy a vezetők kívánalmait tetteleg és szellemileg töltsék be. És minden tapasztalat azt bizonyítja,

hogy mint testület, teljesen megbízhatók. Alig hallottam valaha panaszt akár a miatt, hogy a kívánt dolgot nem tudják tanítani, akár a miatt, hogy megkísértették volna befolyásukat arra használni, hogy a gyermekeket egyházukhoz vagy isteni tiszteletük formájához vonzzák.

Mindazonáltal némely helyeken rég mutatkozik a hajlam a békés együttlét megzavarására és annak követelésére, hogy határozottabb dogmai előadás vitessék be a Board vallásos tanításába. Szent Pál dekánya (Dean) mindig úgy írja le ezt a tanítást, mint a dissenter vallás tanítását, ámbár nem tudom, hogy valaha kijelölte volna, hogy akár a nonconformistáknak általában véve, akár valamely dissenter felekezetnek melyik megkülönböztető hitcikkelyei tanítottak valaha a községi iskolákban. Lord Salisbury, a ki látszólag elfelejtette, hogy a Cowper-Temple záradék sok kitünő egyházi embernek, beleértve néhányat az ő kitünő kartársai közül is, szives belegegyezésével 23 év óta életben van, helyesnek gondolja azt irni le nekik, hogy egy oly szabadalmazott, rugalmas vallást találtak fel, a mely minden lelkiismeretre rákényszeríthető egy kis nyomással. Mr. Coxhead egy iskolába megy, a hol a gyermekek véletlenül éppen azt olvassák, hogy Idvezítőnk szülei miként mentek fel Jeruzsálembe és az anya hogyan fedhette meg gyöngéden az ő fiát ezekkel a szavakkal: „Atyád és én szomorkodva kerestünk téged“ és kérdezvén a tanulókat, ki volt atyja a mi Urunknak, azt a feleletet kapta: József. Ő nagyon megütközött ezen eretnekségnek felfedezésén, ámbár nem mondja, hogy valószínűleg anglikán iskolában is ezt a feleletet kapta volna. Azt sem mondja meg, hogy miféle magyarázattal óvta volna meg a kicsinyeket ettől a tévedéstől és tette volna a megtestesülés mély titkát érthetővé előttük; vagy miféle elképzelhető kedvező hatása volna a gyermek lelkiismeretére, jellemére és vallásos életére az orthodox fannak elfogadása.

Ezek és más ellenvetők sokat panaszkodnak a vallás tanításának a községi iskolákban meg nem felelő voltáról és azt, mint theologiai rendszert, hiányosnak mondják. Ez tökéletesen igaz. Természetes, hogy hiányos. Minden elemi oktatás hiányos. De a gyakorlati kérdések, melyek eldöntendőek, ezek: „Az effajta tanítás a legillőbb-e az iskoláskorhoz?“ A hitcikkelyekben és kátékismusban való oktatás mennyiben szolgálhat a kis gyermekeknek igazabb és egészségesebb alapot arra a keresztény hitre és magaviseletre, a mely a mint remélhetjük, valamikor jellemezni fogja a felnőtt embert? Ezek oly kérdések, a melyek több figyelmet igényelnek, mint a mennyiben eddig részesültek. A priori okoskodással és a valódi tapasztalásra nem hivatkozva, nem lehet csodálni, ha az emberek így okoskodnának: „Minden vallás alapja a hit.“ A hit az isteni lényre és az ő emberhez való viszonyára vonatkozó bizonyos állításoknak (propositio) elfogadását jelenti. Ezért a keresztény gyermek nevelésében az első elem az alaphit beoltása kell hogy legyen. De hogyha az inductio egyszerűbb és bölcsőbb módszerét elfogadjuk és a kérdésekre azon világitásnál felelünk, a melyet a gyermeki természet alkatánál és a nevelési tapasztalatnak másra, mint a vallási tárgyakra irányuló

módjánál ismerünk, nagyon különböző végeredményhez jutunk. Bár-mely más tárgyból egyetlen ügyes tanító sem tartja az ő első kötelességének, hogy a tanítványának véleményét megalkossa, hogy olyan állítások igenlésére szoktassa, a melyeket az nem ért. A nyelvészet-, történelem-, physika- vagy mennyiségtudományokban való terjedelmesebb és bölcsészeti általánosításokat nem helyezi a gyermek elébe pályájának kezdetén, hanem sokkal későbbi lépcsőfokokon. Az első leczkék arra vannak szánva, hogy érdeklődést keltsenek a tárgy iránt, hogy lássák el a tanítványt tényekkel, vezessék gondolkozásra, adjanak oly oktatást, a mely érthető és hogy készítsék el elméjét annak jövőbeli megszerzésére, a mi nehéz. Azt teszik fel, hogy először jó az ismeret, azután a vélemény. Ezt az eljárást miért kellene megfordítani az egyik legfőbb tárgy, a vallás dolgában? Természetesen könnyű egy engedelmes gyermek beleegyezését biztosítani minden állítás iránt, ámbár eltaszító és érzékfeletti, ha azok a tekintélyesektől ajánltnak neki. De a beleegyezés nem hit; nem is vélemény és semmi élettéljes vagy hatásos czélből nem lehet hitnek nevezni. Érett korában nézzen vissza bárki az ő gyermek korára és kérdezze meg magától, hogy a credonak könyv nélkül való megtanulása minő hatással volt aztán az ő értelmére és lelkiismeretére, vagy a kátékismusban lévő szentségi hatásosság elméletének magyarázata mennyire segítette őt későbbi, élete vallásos meggyőződésének megalakításában és nem fog hibázni az egész elemi iskolai dogmatikai tanítás problémáját új világitásban szemlélni.

Példának okáért ott van az apostoli hitforma, a mely 18 különböző állítást foglal magában s a melyről a hagyomány azt mondja, hogy az első tizenkettő mindenikéhez külön-külön hozzájárult egy a 12 tanítvány közül. Ezen állítások közül némelyek, mint a csodálatos fogantatás és a szenteknek egyessége nagyon titokzatosak; mások, mint a pokolba való leszállás és a test feltámadása gyakorlatilag megszűntek sürgettetni a mi templomainkban, vagy az újabb kereszténység élő hitének bármely részét alkotni; és mások különböző fokozatokban valósággal érthetetlenek a gyermek előtt. Lehetetlen azt hinni, hogy e tételeknek élő szóval elmondása valamely valódi nevelési célra szolgáljon akár vallási, akár értelmi tekintetben. Mégis sok jó keresztény ember ezt az ajakkal való szertartást lényegesnek tartja. Sőt a nevelési ügyosztály tüzetes véleményyt adott arra nézve, hogy az apostoli hitformát a községi iskolákban taníthatják és azzal nem sértik meg a nevelési törvény 14-ik szakaszát. Ezt a rendkívüli határozatot, azt mondják, a korona jogász hivatalnokai is helyeselték azon alapon, hogy a kérdésben levő tiszteletre méltó formulare nem kizárólag valamely részleges egyházé, hanem közös minden keresztény felekezettel. A föltevés teljesen alpnélküli. Az apostoli hitformát a non-conformista imaházakban nem mondják el, sem pedig a vasárnapi iskolákban nem tanítják. Igaz, a Wesleyanok belefoglalják egyházi szertartásukba (Liturgical Service) és az ifjuság számára jóváhagyott kátéjukba. De sem a liturgia, sem a káté használatát nem erőszakolja semmi hatás; mindkettő a helyi gyülekezeteknek tetszésére

van hagyva; és tény, hogy a Wesleyán templomoknak és iskoláknak nagy és növekedőben van azon száma, a melyekben az teljesen elhagyatott. Bármí legyen tehát a törvény szavainak törvényszerű és technikai magyarázata, nem férhet kétség hozzá, hogy jelenleg Angliában az apostoli hitforma tényleg anglikán formula és használata a községi iskolákban ellenkezik Mr. Forster törvényjavaslatainak egész szellemével és irányával. Ezt annyira elismeri a londoni iskolaszékek még azon pártja is, melyet illendőség szerint dogmatikai pártnak lehet nevezni, hogy nem merészelnék felszólalni a hitcikk befogadásáért; de a határozott dogmatikai oktatásnak egy vagy más alakban oly nagy fontosságot tulajdonítanak, hogy a mult ápril 13-iki tanítókhoz intézett jól ismert körlevelükben a maguk számára egy hitcikket alkottak, abból a célból, hogy az legyen oltalomlevele a hitnek és hogy tegye lehetetlenné a bibliának minden unitáriusok szerinti vagy más tévhitű magyarázatát. Jogosan lehet kétkedni, vajjon ez a terv végrehajthatik-e? Augustinusnak és Szt. Tamásnak, a niceai és tridenti zsinatoknak új követői egy nagy conclaveban gyűltek össze a Viktoria parton (Embankment) és otromba kísérletet tettek arra nézve, hogy a keresztény hit lényegét egy új formába kebelezzék be, a mely a középkori Scholastikusok vagy a latin egyház előtt ismeretlen volt, egy oly formába, a mely az Athanasius-féle hitcikk névtelen szerzőjének szemében, veszélyesen közel vitte volna őket az anathemához, mint a szentháromsági dogma megrontóit, vagy mint a Sabellius-féle eretnekségnek valamely új módosítóit. Azt hiszik, hogy a kereszténység ügyét szolgálják a dogmának alaki és szóbeli állításai által. E szót: „keresztény“, először ők vitték be a tanító tanításába, ez oly találmány, a mely vagy azt a titkos gyanut árulja el, hogy utoljára is a biblia magában véve nem keresztény és annak egyszerű, értelmes használata nem valószínű, hogy biztosítsa a keresztény hitet; vagy másként azt jelenti, hogy jövőre nehezen megmagyarázható kérdéseket kell felállítani és az iskolaszékekben valamely pártot fel kell hatalmazni oly kérdések használatára, melyek a tanítók személyes hitét megpróbálják és nekik felekezeti előnyöket nyújtanak. Így nem lehet egy nemzet vallásos életét emelni és a gyermekeket az erkölcsi és vallásos érzetnek megnyerőleg és az igazság szeretetére nevelni és oktatni. A kik ily eszközöket ajánlanak, azoknak idézhetni Hecubanak Priamushoz intézett ezen jól elköptatott szavait:

Non tali auxilio, nec defensoribus istis Tempus eget.

Egy egyszerű hivatkozás a történelem tanítására nagyon fogná mérsékelni azoknak várakozását, a kik azt remélik, hogy a credo és dogma segélyeivel az ők sajátlagos felekezetük érdekét mozdítják elő a keresztény egyházban. Az egész 18-ik százon keresztül nyilvános jellegű iskolák Angliában csak az irgalmas iskolák (Charity Schools) voltak. Eredetüket buzgó egyházi embereknek köszönhetik, milyenek Nelson Róbert, a „Böjtök és ünnepek“ (Fasts and Festivals) című mű szerzője, Kenneth püspök és Stanhope dekán (dean), kik nem-sokára a türelmi rendelet (Toleration Act) meghozatala után és a

18-ik száz kezdetén, új fajta iskolákat állítottak, határozottan abból a célból, hogy ellene munkáljanak annak, a mit a törvény veszélyes irányának tartottak és hogy a szegények gyermekeit az uralkodó egyházhoz kössék. Ezek az iskolák, melyek közül az iskolákat vizsgáló bizottság (Schools Inquiry Commission) mintegy 200-at talált, hogy megmaradott 1865-ig, általában egy jellegűek voltak. Tisztán nevelési céljuk nagyon kevés volt; de a Káténak és a Szertartástannak (Liturgy) és a templomoknak vasárnapokon és ünnepnapokon való látogatását szorosan erőszakolták, sőt a tanonczkodás kiváltsága sok esetben csak anglikán vallásuak fiaira szorítottatott és csak akkor volt élvezhető, midőn a tanító is, a kinek a gyermek keze alá adatott, anglikán volt. A bristoli Colston Eduard, a kinek tiszteletére még évenként kegyes orgiak ünnepeltetnek abban a városban, határozottan kikötötte az ő alapító levelében (1708.), hogy „azon esetben, ha egy iskola gyermekét a szülői rávesznek, hogy vallási istentisztelet ürügye alatt elmenjen vagy jelen legyen akármely idegen összejövetelbe vagy gyűlésbe; vagy szóval, vagy tettel ráveszik őket, vagy elijeszti az olyan istentisztelettől, a mely az anglikán egyházban megállapított vallás: az igazgatóság felhatalmaztatik, hogy e rendeletnek nem engedelmeskedő gyermeket az iskolából kiűzzék és öltözetétől megfosszák, mert teljesen ellenkezik az én hajlamommal, hogy bármely gyermeket fanatizmusban vagy oly elvekben neveljenek, a melyek ellenkeznek az anglikán egyházával.“

Ez nagyon jellemző nyilatkozat és tisztán mutatja azok szellemét, a kik a múlt százban az irgalmas iskolákat alapították és fenntartották. És midőn 1811-ben a nemzeti társaság abból a célból megalakult, hogy a szegény gyermekeket neveljék az anglikán egyház elvei szerint, a liturgiának és káténak tanítása előíratott, mint fő és megkülönböztető vonása minden nemzeti iskolának; és az ily fajta iskolák sokkal számosabbak lettek, mint minden többi elemi iskola együtt véve. Biztosan azt lehet mondani, hogy az 1870-iki nevelési törvényig, azoknak az iskoláknak négyötöd része, a melyek a szegény gyermekek által megközelíthetők voltak, a papság befolyása alatt állott és megkülönböztető anglikán tanítással bélyegeztetett és határozottan arra voltak szánva, hogy a tanulókat vonzák az anglikán egyház isteni tiszteletéhez és befolyását erősítsék. És mi volt az eredmény? Nincs polgári osztály. a mely oly reménytelenül elidegenedett volna az anglikán egyháztól, mint éppen az az osztály, a mely ezen kivételes befolyásnak volt alája vetve. Nevelés tekintetében az ország sokat köszön a nemzeti iskoláknak és a papság törekvésének. De a főcél, a melyre az egyházi tanítás határozottan irányult, nem éretett el. Az iskolák nem segítették a templomokat megtölteni. Azok az emberek, a kik az egyház iskoláiban neveltettek, rendszeren nem járják a templomot. Az angol egyháznak igazi ereje a közép és felsőbb osztályok soraiban van, azaz határozottan azon személyek között, a kiket ifjúságukban semmi külső hatalom sem kényszerített más, mint saját tanítóik és szülőik arra, hogy a hitformát könyv nélkül tanulják. A dogmatikai tanítás védelmezőire semmi sem lehet

annyira leverő, mintha a nemzeti iskolákban nevelt férfiaknak és nőknek hitét és ilyen személyeknek jelenleg az angol egyházba való viszonyát őszintén megvizsgálják.

Ujabbán sokat beszéltek a szülők jogairól és igényeiről. Erre nézve egy érdekes kivonatot közlök a Lord Salisbury beszédjéből, a melyet a múlt octoberben Prestonban tartott:

»A vallásos nevelésben csak egy józan alapelv van, a melyhez ragaszkodniok kell és az az, hogy a szülőnek, ha csak halálos vétek által el nem játszodta, legyen meg az az elidegeníthetlen joga, hogy maga határozza el, hogy gyermeke a minden tárgyak közt legszen-
tebb és legfontosabból milyen tanítást kapjon. Ez oly jog, a melyet semmi előhaladás sem tagadhat meg, s melynek elragadását semmi-
féle államszükség sem kell, hogy megengedje.«

Ha ez azt jelenti, hogy minden szülőnek joga van azt tanítani gyermekeinek, a mi neki tetszik, s abba a templomba vagy abba a vasárnapi iskolába vinni őket, a melyiket inkább szeret és a hol választék van a hozzáférhető iskolákban, szabadon gyakorolja a választást, cadit questio (arról többet nincs mit beszélni). Nincs szükség bizonyítani ezt a jogot vagy elidegeníthetetlennek nyilvánítani, látván, hogy senki sem vitatja és a mennyire jelenleg látszik, senki sem javasolta az elidegenítését. De ha azt jelenti, hogy a szülőnek joga van azt követelni, hogy az ő saját egyházának vagy felekezetének megkülönböztető theológiáját tanítsák közköltészen a közös iskolában, az ember hajlandó tudakozni, hogyan származott az a jog és hol ismertetett el. Tudtommal nem ismertetett el egy művelt államban sem. Bizonyosan sohasem ismertetett el Angliában; és egy kicsi rá gondolás, hogy mi történnék egy oly faluban, a melyben csak egy iskola van, ha az anglikán, baptista, wesleyan és a presbyterian mindnyájan követelnék ezt a jogot, meg fogja mutatni, hogy ennek a követelésnek megengedése mily lehetetlennek fogna bizonyulni tétileg. Valójában van egy tekintet, a melyben ez a jog elidegeníthetlen, minthogy azt nem idegenítheti el az ember, a mit sohasem birt.

Az igazság az, hogy a határozottabb dogmatikai tanítás iránti követelés a papságtól származik és a jóakaratu emberektől, kik alá-
írnak az iskolák javára, de nem a szülőktől. Az ők nevükben tétetik, de nem általuk.

A mi az eszményi munkást, a jó egyházi embert illeti, a ki nincs megelégedve a községi iskola vallásos tanításával, azért hogy hiányos és a ki mint jogot követeli, hogy az ő saját egyházának összes theologiai rendszere az elemi iskolában közköltészen tanítassék, az teljesen képzeleti személy. Ha ilyen egyén léteznék, panaszkodnék az iskolai ügyvezetőség ellen és a lelkiismereti záradék (Conscience Clause) védelme alatt követelné, hogy gyermeke visszatartassék a bibliai tanítástól, mivel az nem elég határozott és mivel ő abban felfedezte a nonconformismusnak vagy eretnkségnek szagát. De a tapasztalás azt bizonyítja, hogy egyetlen ilyen személy sem található. Az az erélyes törekvés, a mely oda irányult, hogy a képviselő szülőknél egy küldöttsége hozassék össze abból a célból, hogy

az iskolaszéktől specialisabb tanszerü oktatást követeljen, a mint nagyon tudva van, furcsa és nevetséges felsülést eredményezett.

Szerencsére sok szülő van a társadalomnak úgy alsóbb, mint felsőbb osztályából, a kik komolyan gondoskodnak gyermekeiknek vallásos tanulmányáról és oktatásáról és a kik azt ohajtják, hogy gyermekeik felnőve ahhoz a vallásos testülethez ragaszkodjanak, a melyhez családjaik tartoznak. Az atya ily esetben gyermekeit magával viszi az isteni tisztelet helyére és számukra azt a vasárnapi iskolát vagy bibliai osztályt választja, melyet a saját papja gondoz. Biztosan hozzá lehet adni, hogy az ilyen szülő olyan ember, a ki nagyra becsüli a községi iskola egyszerű bibliai oktatását és úgy tekint az, mint a mely a lehető legjobb alapot szolgáltatja a teljesebb vallásos oktatáshoz, a melyet ohajt, hogy gyermekei megszerezzenek az ő egyházközségében.

J. G. Fitchtől: VARGA DÉNES.

Adalékok a magyar és lengyel unitáriusok közötti régi testvéries viszony megismeréséhez.

Második közlemény.

Uzoni Fosztó István halhatatlan érdemű egyházi történetírónk — a mint unitárius egyházi tankönyveinkben olvasható — röviden, de meleg rokonszenvet s mély hálát kifejezőleg örökitette meg Kmita Andrásné, Wilhelm Krisztina buzgó áldozatkészségét, midőn az unitárius egyházat tetemes költséggel segítette, hogy a tőle elvett nyomda helyett Hollandiából új nyomtató sajtót és betűket szerezhessen, azon okból, mert a más hitvallásuak nyomdái az unitárius egyházi könyveket: minők az énekes- és imakönyvek, katekézis, halotti beszédek stb. nem szívesen nyomatták ki, s így az egyházi buzgóság és eleven hitélet közöttük meglankadt, az unitárius vallás terjedése, sőt csak megismerése is majdnem lehetlenné vált. A költséget, a mibe a nyomda a jóltevő asszonynak került, mintegy három ezer forint körüli összegre számítják az egykoruak is, a kik e korszak történeteit legalább nagyjában följegyezték.

Nemrég történelmi kutatásaim során véletlenül egy Binyevszki Ádám és Kmita András kolozsvári polgárok és kereskedők közötti politikai uton tárgyalt panasz iratára akadtam, melyek figyelmemet magukra vonták azért, mert az elébbi nyomdaadományozás és a panasziratok tárgya és ténye azon egy időközben történt. Nem ujat mondani akarás, nem is a jótékonyságáról híres Kmita pár hivatalos érzülete iránti kétely ébresztés vagy gyanu támasztás oka annak, hogy ez iratokat e folyóirat olvasóival megismertetem; de egyesegyedül a történetírói igazságkeresés erkölcsi kötelezettsége. Ez oly fő-fő feladata a történetírónak, a mi elől kitérnie nem szabad, még akkor is, ha teljesítése rá nézve egyénileg kellemetlen, vagy ha tisztán tudja is, hogy felfödözése rég megállapított s gyökeret vert történelmi tényeket és felfogásokat módosít vagy változtat meg.

Az itt fenforgó két történeti eseményről nézetemet e közlemény végén mondom meg. Itt előre bocsátom annak hivatalos iratokban

fenmaradt részleteit, a latinokat hiv kivonatban, a magyar iratokat eredetijökben, hogy az olvasó maga is a látottakból és olvasottakból ítéletet alkothasson.

Ezek a következők :

1701 n. aug. 2. Binyevszky Ádám, lengyel nemes, a ki természetes fiának Binyevszky Jánosnak is gyámja és a fenforgó ügyben kinevezett felhatalmazottja, felségi folyamodványt adott be I. Lipót császár-királyhoz és erdélyi fejedelemhez, melyben írja, hogy a felségnek, mint királyának és természetes urának, s isten után a földön a legfőbb igazságszolgáltatónak nehéz panasszal, nyögve kényszerül fölfedezni és eléadni, hogy miután régen elmúlt években és időben, mintegy 1678. év körül ő messze földön hazájától távol volt, kedves neje Khiffkovska Zsofi, néhai Nemes Kmita András lengyelnek és kolozsvári kereskedőnek s nejének Wilhelm Krisztinának, azok kérése következtében, háromezer magyar forintot tevő összeg pénzt, jövő bizonyos visszafizetés reményében, igaz és az országban szokásban levő kamat mellett kölcsön adott, s némely drágaságait, t. i. fölkelhető javait, melyek szucsáki birtokán 8 ládában voltak eltéve, ha nem csalódik, ugyanazon évben, azon lakóhelyéről, az idők nemállandósága miatt, nagyobb biztonság tekintetéből, a már említett Kolozsvár városába vitte át, s ott csakis az ő hazajöveteléig Tiszteendő Lakovszky Endre urnak, a kolozsvári lengyel unitáriusok papjának és a mondott Kmita Andrásnak gondviselésére bizta és adta át ma is nála meglevő Leltár szerint; de azután az 1679-ben ottan uralkodott pestisben szeretett neje elhalván, egy házáat is, mely volt a belső-magyarutczában, egy, évenként 80 forintot jövedelmező sütőházával együtt, a már megboldogult Lakovszky Endre és Kmita András, valamint más két, felkelhető jókkal telt ládát, a nevezett város nemes tanácsa egyszerűen elfoglalt és elsajátított és bárha a nevezettek — a jelzett tiszta adósságon kívül egyéb elfoglalt jóknak maguk és az ő haláluk után örökösök gyámjává és gondviselőjévé tették, s így magukat, elhalálozásuk esetében örökösököt számadástételre kötelezték; és bárha a panaszló külföldről haza jött után őket, s haláluk után örökösököt, gyámságukról való számadásra barátságosan többször felszólította, később törvényesen is sürgette, hogy a nevezett Kmita és Lakovszky, halála után örökösök Wilhelm Krisztina, Kmitáné és Khiffkovski Zsofi, Lakovszkyné, mint a kikre elhalt férjeik javaival a terhek is rá szállottak, azon eltulajdonított jókat és felkelhetőket adják vissza; de ők sem kérésére, sem a törvény intésére nem hallgatva, panaszló javait husz és azon felüli éve-

ken át erőhatalommal eltartóztatván, ez által férjeik bűnének részeivé lettek, s a panaszlónak sok költséget, fáradságot és nagy károkat okoztak; minthogy panaszló a sok utazás, költség és fáradság által kifárasztva, az ügye folytatására szükséges anyagi erőttől megfosztatott, kénytelennek érzi magát ő felsége kegyelméhez folyamodni, mint az igazság legfőbb kiszolgáltatójához, s igazságos panaszának orvosoltatását kérni, annyival inkább, mert ő már kérte Apaffi Mihály fejedelmet, Teleki Mihály kancellárt, s végre a mostani erdélyi kormányzót (gr. Bánffy) is, a kik nemes Kolozsvár város tanácsához többször bocsátottak ki rendeletet, hogy az ügyet intéznék el; de annak soha fogadata nem lett, s a Tanács birói tisztéről megelékezve, az ügyet, az ellenfélnek kedvezve, a panaszlónak nagy kárával, sok költség és fáradság okozásával, a mai napig huzta-halasztotta, s panaszlónak igazságát kiszolgáltatni elmulasztotta.

Miután, felséges császár! a hitelezőknek a mai törvények a kölcsönzött tőkét, kamatát s a perlő félnek költségét és fáradságát megtéríteni rendelik, miután a gyámok a gondjuk alá vett jókról számolni, ezek felett szucsáki birtokosok a tőkén és kamatain kívül a megszűnt haszonélvezetért is kártérítéssel tartoznak: ez okért a panaszló a császári felséget, mint a kiben isten után egyedül bizik, térdre borulva kéri, hogy előadott legigazabb ügyét, s szenvedéseit és nyomorát megtekintvén, boldogtalan sorsát vegye királyi szívére, s az erdélyi kir. kormányzéknek rendelje meg, hogy a kolozsvári tanácshoz küldjön ki két biztost, a kik maguk elé hivatván a tanácsot és a többi érdekelt feleket, azokat hallgassák ki s a panaszló ügyét vizsgálják meg, hozzanak róla ítéletet, s mind az elől említett tőke, mind kamatai kifizetését ítéletesen mondják ki s azonnal végrehajtás utján a Kmita András özvegye, Wilhelm Krisztina javaiból fölvételét és visszafizetését intézzék el, az említett házakat és felkelhetőket adassák vissza s Kmita Andrásné és Lakovszky Endre örökösei bárhol található javaiból a kolozsvári nemes Tanács által szolgáltatasson teljes elégtételt. Mely kegyelmességet Császár ő felségének panaszló megszolgálni igyekezni fog. A várossal szemben pedig azért, hogy őt jogtalanul elzáratta s neki elvett vagyona által kimondhatatlan károkat okozott, további panasztételre jogát fenntartja. . . . (Lásd hátrább I. sz. alatt.)

E panasz-iratot a király 1701. aug. 2-án kelt királyi leiratával az erdélyi kir. kormányzéknek küldötte le, melyből az Binyevszky Ádám lengyelnek követelését bővebben meg fogja értetni; s minthogy a királynak — mondja a leirat — egyik legfőbb gondja, hogy a

gondviselés által ő rá bizott országok fiainak igaz ügyeikben és követeléseikben igaz és méltó elégtétel szolgáltatassék, még pedig a hazai panaszlóknál előbb, azért, hogy hasonló esetekben az ő alattvalói iránt a szomszéd fejedelmektől ő reá szintén hasonló kedvezményt vár; ez oknál fogva kegyelmesen és komolyan meghagyta a kir. fő-kormányzéseknek, hogy úgy állván a dolog, a mint a panasziratban előadva van, a kolozsvári Tanácsnak komolyan ajánlja, hogy a panaszló ügyét minden halogatás és kifogástétel nélkül oly gyorsan és pontosan intézze el, a mily önkéntes és kész az ily elnyomottak és szegények irányában a király kegyelme és szándéka; hogy az ily halasztgatásokért s az igazságnak késedelmes kiszolgáltatásáért rendkívüli közigazgatási módokról és eszközökről ne kelljen gondoskodni és azokat alkalmazni, sem pedig hogy az ily halogató eljárás okozói és a felségnek ily gondokat szerzők ellen, tekintet nélkül a rendekre és személyekre, példás büntetést kénytelenitessék alkalmazni. *)

Ez ügyben az udvari kancellária is irt a kir. fő-kormányzékhez november 5-én, a mi magyarul levén: itt közlését fölöslegesnek tartom; a III. szám alatt egész terjedelmében olvasható.

A kir. fő-kormányzék csaknem paraphrízisát adta a panaszló kérvényének Kolozsvár tanácsához szept. 17-én intézett rendeletében, mely alább IV. szám alatt hiven lévén közölve, itt előlegesen is szólni tartalmáról fölöslegesnek tartom.

A kir. fő-kormányzék e tárgyról szept. 15-ki ülésében tanácskozva, meghatározta, hogy a kolozsvári tanácsnak irassék meg a Binyevzky ügyében, hogy minden huzást-halasztást félretéve, a dolgot származásától kezdvén, határozzák el, (reclusis omnibus subterfugiis, ab ovo rein decidant) ha közben a kir. kormányzék az ő akaratuk ellenére is ezen már annyi évek óta annyi kedvetlenség közt halogatott ügyet első ülésében el fogja határozni. Azonban e határozat az előbb idézett szept. 17-ki keletü leiratban sokkal enyhébben intéztetett el.

Itt a levéltár adatai elhallgatnak. Binyewszky öreg volt, az erdélyi udvari Cancellária leirata szájalomra méltó és elnyomorodott embernek írja, s hihetőleg ez időben meghalt. Alperes társai Kmita és Lakovszky már rég nem éltek, utóbbi 1691. aug. 1. halt meg, s a per folyama a 24–25-ik évre terjedett ki, az ország békéjét a Rákóczi-forradalom megzavarta, mi újabb okot szolgáltatott a kolozs-

*) Az *Orsz. Levéltár* erdélyi udvari kancelláriai osztályában 133. 1701. év és szám alatt levő *eredetiből*.

vári tanácsnak késlekedésre. Ugy látszik, az ügy feledékenységbe ment.

Ez a Binyovszky vagyon sorsának hézagosa ismertetése. Miután az országos levéltárakban a panaszt igazoló semmiféle adat található nem volt: ilyet a Kolozsvár városi levéltárból lehetne szerezni, a mire nekem alkalmam most nincs; lesz-e valaha, nem tudom. Mások pótolják a hiányt, s ítéljenek a panaszló és bepanaszlott közötti vitatárgy felett. Én a Kmita Andrásné Wilhelm Krisztina elől jelzett szép vallásos ténye felől megállapított s fennálló történeti nézeteket egy bizonyítatlan panaszírat alapján megváltoztathatónak nem tartom.

* * *

Es most lássuk a forrásokat eredetiben vagy rövidített kivonatban.

I.

Augustissime et Invictissime Romanorum Imperator, Domine Domine Clementissime!

Majestati Vestrae Sacratissimae, velut Regi Dominoque naturali, et summo post Deum in Terris Iustitiaro, gravi cum querela gemebunde detegere et repraesentare necessitor, qualiter posteaquam superioribus dudum retroactis annis et temporibus, idque in Anno circiter 1678. me eotum in longinquis terris absente, charissima quondam consors mea, Sophia olim nata Khiffkovska, Egregio quondam Andreae Kmita, Polono et mercatori Claudiopolitano et uxori ejusdem Christinae Wilhelm, ad instantem eorundem requisitionem, certam quamdam ter mille florenos Hungaricales facientem summam pecuniariam, sub spe futurae et indubitatae persolutionis nomine justi et in Regno usitati interesse mutuo concedidisset et elocasset, ac etiam nonnullas res pretiosiores, Bona utpote mobilia in certis quibusdam octo cistis reconditas, Anno, ni fallor, eodem ex solita tandem habitatione sua in possessione Szucsák existente habita, propter temporis inconstantiam pro majori securitate in jam fatam Civitatem Claudiopolitana[m] transtulisset, inibique usque duntaxat redditum meum, Honorabili quondam Andreae Lakovsky, pro tunc Ecclesiae Unitariorum Religionis Polonicae Claudiopolitanae Pastori, et dicti Andreae Kmita, in spem bonae ac securae conservationis et tutelae juxta certum penes me habitum Inventarium fiducialiter concedidisset et commisisset; sed et ex post Anno ibidem 1679. immediate subsequenti, grassante in Regno pestifera Lue ex Dispositione Divina, praememorata uxore mea ex vivis decedente, certam quamdam etiam unam domum meam lapideam simul ac pistoriám alias antea de anno in annum in et pro 80 florenorum eatenus infallibiliter provenientium elocari solitam, in praedicta Civitate Claudiopolitana,

plateaque vulgo Belső-Magyarutcza vocata, existentem habitam, jam fati Andreas quondam Labovsky et Andreas ihidem Kmita, Nobilis porro Senatus praefatae Civitatis Claudiopolitanae certas quasdam alias duas ejusmodi rebus mobilibus onustas cistas simpliciter occupassent et appraehendissent; ac quamvis saepe repetiti Andreas quondam Labovsky et Andreas Kmita (hic praeter praescitum liquidissimum debitum) per appraehensionem et occupationem praedeclearatorum Bonorum semet in manifestam eorunden tutelam immisissent, ac taliter sese, ac post eorum decessum, successores quoque suos, ad dandam de administrata tutela rationem obnoxios reddidissent, et licet etiam ego quoque ex post itinere meo peracto redux, easdem modo praemisso apprehensas et occupatas res primo quidem amicabiliter, ex post vero etiam juridice et processualiter saepe memoratis Andrea Kmita, ac altero itidem Andreae Labovsky, ipsorum nimirum adhuc vita comite, ex post vero ab haeredibus et successoribus eorunden, nobilibus utpote Dominis, praefata Christina Wilhelm, repetiti quondam Andreae Kmita, Sophia vero Khiffkowska, alterius jam fati quondam Andreae Labovsky, relictis viduis, in quas nimirum etiam medio tempore modo dictis Dominis et maritis suis viam universae carnis ingredientibus, onus et gravamen praesentis acquisitionis per appraehensionem Bonorum eorunden condensum esset et devolutum, repetere, sat superque eosdem et easdem superinde serio admoneri fecissem, nihilominus his haudquaquam curatis, non ut easdem me optimo jure concernentes, res et bona in manus meas, ad tot et tantas requisitiones et admonitiones eatenus factas, hactenus remisissent, qui taliter per violentam ejusmodi Bonorum in mei summam praepjudicium detentionem malae fidei possessores etiam semet efficientes, per viginti et ultra annos innumeras expensas, fatigia, et injurias cum maxima mei ruina causare, nihil pensi duxissent; sed neque in hacce justissima causa mea contra jam fatas potentes Dominas, velut etiam Bonorum praemissorum jam effecctus malae fidei possessores, meo expensis alias in prosecutionem hujusce acquisitionis necessariis exhaustum ac continuis eatenus sollicitationibus, itineribusque hinc inde multis vicibus confectis et continatis defatigatum nullatenus triumpharii posse sperarem, nisi Majestas Vestra Sacratissima qua summus in Regno Institiarius, de speciali, eoque rigorosioris Juris et Iustitiae remedio ex officio mihi providere dignata fuerit; quandoquidem etiam piae recordationis Celsissimus quondam Princeps Michael Apaffy, ac illustrissimus quoque Michael olim Teleky, et postmodum Excellentissimus quoque Dominus modernus Regni Transsylvaniae Gubernator pluries ad praedictum nobilem senatum claudiopolitanum serias super eo Commissiones et Mandata dedissent, nullam tamen ad hucusque praefatae Causae et litis meae decisionem, ac de juste praetensis mihi satisfactionem inpendisset; sed Judicariae Obligationis suae immemor, omnimodo Causam eandem infavorem (uti credi par est) Partis adversae, cum maximo mei damno et praepjudicio expesarumque profusione, manifestis protelare, meque divexare, et abintento meo remove hactenus non intermisisset.

Cum autem Augustissime Imperator! Creditores ad mentem passim superinde sancitarum Patriae Legum, praximque et usu receptam consuetudinem in liquidis debitis ex lucro cessante et damno emergente subsecutis, praeter summam Capitalementem, Expensas etiam et Interesse per Judices procedentes acquirere consueverunt, Tutores quoque idest per appraensionem qualiumcumque Bonorum semet in tutelam immittentes, vel ipsis decedentibus, successores etiam eorum, de administra tutela, et medio tempore perceptis, et percipi queuntibus fructibus rationem dare obligarentur; malae fidei porro possessores praeter etiam fructus medio tempore perceptos, etiam expensas sumtusque solvere, et de fatigiis causatis omnimodam satisfactionem impendere tenerentur: Communis namque justitia (quae unicuique quod suum est, reddi et restitui iuberet) neminem cum iactura alterius locupletiolem fieri permetteret, absurdumque esset, cuiquam in praesentia suspecti Iudicis litigare; indemnitati item miserabilium personarum benigne prospicere, earundemque miseris illegitimaque Iudicia non admittere, ex munere etiam summi Iustitiarum Vestrae competere Majestati.

Idcirco Vestrae Majestati Sacratissimae velut Regi Dominoque meo naturali Summoque post Deum Iustitiarum, in benignissimo Eiusdem paterno affectu, cura et sollicitudine, velut unico post Deum Asylum, spem firmam collocando, de genu perquam humillime supplico: dignetur praememoratam justissimam Causam, aerumnasque et calamitates meas ex fundamento et zelo justitiae Paterno Cordi sumere, innata Caesarem et Regiam Benignitatem ac misericordiam tangi, atque Inclyto Gubernio Transsylvanico serio perbenigneque ex Supremae Potestatis suae Regiae auctoritate demandare, ac injungere, quatenus adminus cluos probos, iustitiae aequae selantes viros e sui gremio, ac Minorum Regnicolarum, ad praetactum Nobilem Senatuum Claudiopolitanum exmittere et delegare, ac eisdem etiam severe demandare velit: quatenus Partibus praenominatis in sui praesentiam citatis et accersitis, iisdemque vel earundem legitimis procuratoribus auditis, praedeclaratam a tanto tempore hactenus multis exquisitis Jure damnatis protelationibus et subterfugiis irrevise haerentem Causam meam ab ovo revidere, Iudiciumque eatenus ferre, compertaque inprimis vera rei veritate, juxta Leges Patriae, praximque ac usu receptam consuetudinem, praepremis quidem, tam de praetacta Summa Capitali, quam etiam neglecto Interesse ad instar liquidi debiti, una cum expensarum et fatigiorum in praesentem Causam factarum et faciendarum refusione de Bonis annotati olim Andreae Kmita, prae manibus nobilis Dominae Christinae Wilhelm relictae utpote Eiusdem qualitercumque habitis omnimodam mihi satisfactionem impendere: praenominatas vero cistas cum rebus sub juramento per praementionatas Dominas producendis, cum praedicta Domo lapidea et pistoria indilate mihi assignari facere; de medio tempore vero perceptis et percipi queuntibus fructibus, et damnis extunc qualitercumque emersis et emergendis, expensisque et sumptibus per easdem mihi causatis et causandis, ex aliis annotatarum Dominarum vel haeredum praenominatorum quon-

dam Andreae Kmita, et alterius itidem Andreae Labovsky, qua etiam malae fidei possessorum, Bonis mobilibus et immobilibus, facileque in pecuniam convertibilibus, cum reali et effectiva executione mediante, non obstantibus quibus vis Partis adversae reclamationibus, inhibitionibus, et jure damnatis subterfugiis, neforis etiam per saepe memoratum Nobilem Senatam interponendis, juxta Deum et ejus Iustitiam, omnimodam satisfactionem et contentationem mihi modis omnibus impendere debeant ac teneantur. Quum Majestatis Vestrae Juri et Iustitiae consonam Benignitatem demereri studerem, reservo contra Saepe annotatum Nobilem Senatam Claudiopolitanam occasione indebitae mihi illati Arresti et incarcerationis, ablatarumque a me tandem nonnullarum rerum penes me habitaram, ulterius supplicandi, suo tempore et modo agendi omnimodum facultatem. Proinde in Gratia et Benignitate Majestatis Vestrae Sacratissime confisus et justum petens, de optata Resolutione non ambigo ac maneo Majestatis Vestrae Sacratissimae

humillimus Subditus et Vasallus

Adamus Binyevsky nobilis Polonus, qui
etiam Naturalis filij mei Joannis aequae Binyevsky Tutor,
et in praenarrata causa constitutus Plenipotentarius.

Külső oldalán: jobbról a kérvény czimzése, balról: Resolutio,
Decretum 2. Aug. 1701. *)

II.

Anno 1701. 2-a Augusti.

Decretum in negotio Adami Binyevszky nobilis Poloni super adjacente ejusdem Memoriali mutuum sex mille florenorum hungaricalium et in octo cistis contentum depositum Andreae Kmita et alteri Andreae Labovszky Arianis Claudiopolitanis concredutum concernente.

LEOPOLDUS etc. Illustres, Spectabiles, Magnifici etc. Ex accluso Nobilis Poloni Adami Binyevszky demisse nobis porrecto Memoriali praetensionem ejus uberius intelligetis. Et quia omnino non postrema Cura nostra est, ut peregrinis in Provinciis, notis divinitus concreditis in justis eorundem Causis et praetensionibus aequa et condigna satisfactio, et quidem ante alios domesticos fiat, siquidem et nos similia a vicinis Principibus respectu subditorum nostrorum expectamus. Proinde vobis Clementissime et serio valde mandamus, ut rebus sicut praefertur, stantibus, vos seriis talibusque ordinibus causam hancce apud Senatam Claudiopolitanam commendetis, quo huic Supplicanti. praecisis in hoc passu omnibus minus necessariis dilatatoriis et protelatoriis Cautionibus et exceptionibus tam celeris (sic) et prompta administretur Justitia, quam benigna nostra erga hujusmodi oppressos

*) Az Orsz. Levéltár erd. udv. kancell. levéltárában No. 133. A. 1701. jelzés alatt levő eredetiből.

et miserabiles propensio et intentio est, neve ob negatam hujusmodi iustitiae vel protractam administrationem, de extraordinariis eandem administrandi viis nobis cogitare, ac eas arripere, nec non in Auctores et Causas hujusmodi Sollicitudinum nostrarum exemplariter, sine respectu ordinis et personarum animadvertere necesse sit. Quibus ita facturis Gratia nostra Caesarea Regia semper propensi manemus etc. Datum in Civitate nostra Viennae Austriae die 2-a mensis Augusti A. 1701. Regnor. etc.

Leopoldus

Comes Samuel Kálnoki,

Andreas Szentkereszti.

Expedit. per Clementem Kozma etc.

III.

Conceptus Literarum Cancellariae (juxta Conjecturam) ad Dominum Gubernatorem vel Provinciae Cancellarium super administratione Justitiae cuidam Polono fienda.

Méltóságos Gróf,

nekünk jó Urunk!

Meglátja Nagyságod az accludált Memorialis Copiájából, mivel jött fel az az nyavalyás Lengyel Ember ide. Bizony dolog commiserationora való Ember, akár legyen igazsága akár ne; mert ha igazsága vagyon, miserabilis azért, hogy nem tudja prosequálni, rész szerint szegénységére, rész szerint pedig dolgában kívántató procedálásnak inperitiájára nézve. Hogy ha penig nincsen igazsága, azért, hogy absque Causa nyavalyás öreg ember fárad. Eléggé inviáltatott ugyan az eo Felsőge decretumával és elég ratiókkal él ő Felsőge benne, hogy miért legyen specialis reflexio az ily idegenekre. Mint-hogy azért az Eo Memorialisában feltett nyavalyájának Instrumentumának retectiója iránt Nagyságod lehet orvosa, Nagyságod deáki lévén azok, Kérjük alázatosan Nagyságodat, legyen medicussá az iránt. És in ipso merito Causae is Succurráljon nekie pro sua sapientia et Auctoritate. Istentől is jutalmát veszi Nagyságod ez cselekedetének, és a Nagyságod Méltóságos hivataljától sem idegen dolog lészen. Ezzel isten oltalmába ajánlván Nagyságod Méltóságos személyét, maradunk

Nagyságodnak

Viennae, 5. 7. bris 1701.

Köteles és alázatos szolgálói.*)

*) Az Orsz. Levéltár erd. udvari kancelláriai levéltárában 133. 1701. jelzés alatt levő eredetiből.

IV.

Copia Mandati Regii in Transsylvania Gubernii in negotio Adami Beneviczki (Binyevszki) Poloni ad Senatam Claudiopolitanum dati 17-a Septembris A. 1701.

Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis Domini Domini nostri Clementissimi nomine!

Egregii et Nobiles, Salutem et Caesareo-Regiae Gratiae Incrementum! Elhisszük, nyilván lehet Hüségteknél, midőn az előbb 2—3 esztendővel ezen Beneviczki Adám lengyelnek, maga az kereskedésnek alkalmatosságával távozván, hütös felesége Phifkovicska Sophia nevü, minemü formán adott volt $\frac{3}{m}$ forintokat viszont kolozsvári kereskedő András Kmita lengyelnek interesre, és ugyanaz üdőtájban sok változásoknak miatta Szucságból maga Hazájából 8 egyetmásokkal rakott ládákat is pro securitate Kolozsvár városában transferált és letett volna azon András Kmita és Laboczki András nevü tisztelletes vallásokon levő akkori predicator kezeknél és gondviselések alá, melyeknek Inventariuma ma is kezénél vagyon megirt Beneviczkinék, sőt 1697-n Istennek ítéletéből a Pestis grassálván ez Hazában, és ott is Kolozsvárott az ő felesége is mirigyben meghalván, az városon levő kőházát és belső magyar utczábeli sütőházát esztendőnként 80 frt. haszon inportantiájával András Kmita, az megemlitett pap egy kolozsvári tanácsbeli személylyel két rakott ládáival együtt hatalmasul minden ok és törvényes ut nélkül elfoglalták volna, kiket is midőn kereskedéséből megtért volna megint Beneviczky Adám, mind magoktól, míg életben voltak, mind azután a kettőknek Successoritól, mind placidis mediis, mind penig törvényesen és processualiter kért, vissza adjanak, de mindazoltától fogván nyilván való praejudiciumára, sok rendbeli fáradságával, költségével nem gondolván, hatalmasul birják maradéki; holott boldog emlékezetü Méltóságos Apaffi Mihály fejedelem, néhai Teleki Mihály atyánkfia, legközelebb-ről penig maga Gubernátor is Hüségteknék tanácsul megparancsoltam, vegye igazításban, noha (igy) foganatja nem lészen, kételenítettett kegyelmes urunknak Eo Felségének processusát demonstrálni Memorialissa által, melyre nézve Kegyelmes Urunk Eo Felsége nekünk Guberniumul decretaliter parancsol, hogy több hazafiai dolga előtt ezen idegen lengyelnek praetensiója igazodjék, és comperta rei veritate, Satisfactiója legyen. Melyhez képest Autoritate functionis Gubernio a sua Majestate benignissime attributa parancsoljuk Hüségteknék serio és igen keményen, sub indubitata alias gravissima animadversione nostra, post acceptum harum mox et de facto minden protelatoria és dilatatoria Cautiókat, Exceptiókat félre tévén, és több parancsolatunkat nem várván, istenesen dolgát igazítsa, és ha igazsága const'al, immediate, mind eddiglen való interessét is calculálván, satisfactiót impendáltasson; hogy ha penig mi akadály in ipso cursu Juris et praetensi debiti ac rerum mobilium interveniálna, melyet maga a Tanács nem igazithatna végképen, a leghamarább követke-

zendő Gubernium Confluxussára hozza fel ad ultimariam resolutionem et decisionem nostram. Különben hogyha szófogatatlansága miatt továbbra is vontatni akarná, sub quibuscunque tandem praetextibus, vagy annál is inkább igazat nem szolgáltatna, egyáltalában a Gubernium invito etiam Senatu revideálja causáját, cum exemplari tandem animadversione, melyet Privilegiumok megsértődésének azután ne tulajdonítsa. Caeterum sic facturis atefata Sua Majestas benigne propensa manet. Datum Albae Juliae ex Regio Tranniae Gubernio. Die 17-a Septembris Anno 1701.

Praesens Copia ex Libro Regio fideliter descripta et extradata per Michalem Olasz, ejusdem I. Regii in Trannia Gubernii Secretar. mpr.

Kivül a levelen: Belynoczki Lengyel Ádám dolgáról való Levél. *)

*) Az *Orsz. Levélt.* r. erd. udvari kancelláriai osztályában Nro. 5. A. 1702. jelzés alatt levő *eredetiből.*

Ima

Özv. Kriza Jánosné Füzi Borbála unitárius püspökné
koporsójánál 1895. dec. 4-én.

Nagy Isten! sorsunk minden változásainak, életnek és halálnak szabad tetszésű Ura! Atyánk az ur Jézus által! Lelkünkben mélyen megilletődve, a legmélyebb alázattal borulunk le előtted, szent nevedet imádva e koporsó mellett is; hatalmadat, bölcsességedet és dicsőségedet szólva fájalmunkban is.

Egy aránylag hosszúra terjedt élet fáklyája aludt ki dicsőült halottunkban, kinek az utolsó tiszteletet megadni e gyászba borult hajlékban fájó részvéttel megjelentünk. Egy hosszúra terjedt élet ért benne véget; de a mely nemcsak az évek számánál fogva érdemli meg tőlünk a legnagyobb tiszteletet, hanem még inkább azokért az emlékekért, melyek az ő nemes és példányszerű életéhez fűződnek s a melyek e pillanatban megannyi részint mosolygó, részint siró angyalként repesik körül koporsóját. Mert azt a 70 vagy 80 évet, a melyeket te, oh öröklétű Isten, az emberi életnek mintegy határául jelöltél ki e földön, a melyeket idvezültünk is kegyelmedből megközelített, mások is sokan elérhetik még; kevesen tul is léphetik; de az örömök mellett, a melyeket ugyan az idvezülttől sem tagadtál meg, a szenvedésekből még nagyobb részt juttatál neki. Pedig mint az arany a tűzben próbáltatik meg: úgy a léleknek is a szenvedések igazi próbakövei. S te, Uram, tudod; de mi is láttuk, hogy elhunyt szolgáló leányod mily nagy és nemes lélekkel hordozta el ezeket is, annyira, hogy szinte nem tudjuk megítélni, mikor volt ő előtted kedvesebb, a mikor szép és derült napjaiban a boldogságot nemes örömmel élvezte, vagy a mikor a csapások és fájdalom árja között, mint kőszirt a tenger hullámainak csapdosásai között, rendületlen hittél és bizalommal megállott, türt és szenvedett, mint egy Madonna?!

Mi Urunk, Istenünk! bizony nagy tanulságot szolgálhat nekünk a dicsőültnek élete, ha annak csak egyes kimagaslóbb pontjaira is visszatekintünk. Egy szerény papi család körében helyezted vala el az ő bölcsőjét, hol szüleinek és testvéreinek szeretete mellett, már mint bábu-

val játszó kis leányka, megtanulta téged félni, nevedet tisztelni, benned bizni és hozzád imádkozni. Lelkének eme zománcza tündöklök ifjúságán s még ragyogóbbá lesz akkor, a mikor élettársul is a te oltárod szolgálói közül választottál ki számára egyet, a ki dalaival szintugy, mint a vallás szent tűzének ihletésszerű, profétai ápolásával nemcsak magának szerzett halhatatlan nevet, hanem hón szeretett hitvesében, az idvezültben is folyton fokozta a szép, a jó és nemes iránti fogékonyságot és lelkesedést, a mivel szive és lelke a természetnél fogva is oly gazdagon meg volt áldva. S aztán a boldog frigyét szerető gyermekekkel is megáldván, egy oly családi életet adott nekik, a melynél szebbet és áldásteljesebbet költők sem írhatnak. Nem volt abban álnokság és tettetés a házon belül; képmutatás, nagyzási vágy a házon kívül. A legnagyobb egyszerűség, sorsukhoz illő mérséklettség, otthoniasság jellemezte háztartásukat szintugy, mint családi életüket. Nem vágytak ők nagyobb dicsőségre, minthogy férj és nő, apa és anya mindenkor elmondhassák: *„én és az én házam népe tiszteljük az Urat.“* S ezt el is mondhatták, nemcsak ők magukról; de elmondhattuk mi is róluk, kik e családot ismertük, tiszteltük és elmondhatták mindazok, a kik házuknál csak egyszer is megfordultak. Pedig sokan megfordultak ugy a férj állásánál és összeköttetésénél, mint a nő szeretetreméltóságánál és társadalmi tevékenységénél fogva, ki szívének a jótékonyság iránti hajlamát oly korán megkezdette gyakorolni, hogy mint ifju papné már a tanuló ifjúság anyjának neveztetett, velök szemben mindenkor és sokképpen tanusított jóságáért. Majd az egyház és város szegényei iránt is oly mértékben gyakorolta a jótékonyságot, mint kevesek. Pedig, hála érte neked jó Istenünk, nemes szivü, jótékonyságban gyönyörködő és áldozatkész nőkből a mi szeretett városunk nem szükölködik.

Miként áldjunk, miként magasztaljunk mindezekért, oh szerető szent Atyánk Istenünk! Mert neked köszönjük, hiszen a te szereteted munkája volt, hogy ily boldoggá és áldottá tetteid idvezültünk ifjúságát szintugy, mint családi életének eme korszakát, a melyről megemlékeztünk. Ah, de te borítottad be annak egét is a bűbánat és fájdalom sötét fellegeivel, te zuditottad szolgáló leányodra azokat a csapásokat is, a melyeknek csak elgondolása is szinte-szinte megrendíti keblünkben a hitet a te gondviselésed iránt. Hiszen korábban, mint várni lehetett volna, szomorú özvegységre juttatád. Összetöréd keblében szívének bálványait, elszólítván mellőle egyenként gyermekeit; elszólítván részben akkor, a mikor ezek is már családi életet alkottak s ezáltal is súlyosbitottad elvesztésök fájdalmát, mert az

édesanyai fájdalomhoz hozzá adtad a nagyanyait is. Testvérei szintén mind itt hagyták. Rokonai közül annyit eltemetett, hogy életének felét bizonyosan gyászban kellett eltöltenie. Ennyi szenvedéssel szívében, ennyi gyászszal házában méltán elmondhatta volna ő is szenvedő prófétáddal: „*jobb a halál napja a születés napjánál*“.

Elmondhatta volna! — — — De nem mondotta. Bámulatra méltó erővel üritette ki a keserü poharat — a keserü poharakat is, a melyeket te, sorsunk intezője jónak láttál kezébe adni. Elvesztvén a hitvesi sziv teljes melegével szeretett férjet, gyermekeiben keresett és talált magának enyhet és vigasztalást. Elnyomta saját szívének fájdalmát, hogy gyermekeinek szerezen örömet és boldogságot. Elvesztvén gyermekeit, unokáit ölelte keblére, ezeknek nevelése és ápolása gondjával igyekezett legyőzni a megmérhetetlen fájdalmat vagy legalább ellensúlyozni azt a maga elébe tűzött nagyanyai kötelességekkel. S mint napsugár a harmatcseppeken: könnyein is ott csillámlott mindenkor a te benned való hit és bizalom. Szünetesei arányában talán még fokozódott jótékonysági hajlama. A szükség, a nyomor enyhítésére, a könnyek letörlésére senki szivesebben nem nyujtotta ki kezét, mint ő. A mit a pálmafáról mondanak, hogy saját terhe alatt nő, róla is el lehet mondani; mert mintha megpróbáltatásai között még nagyobb, még nemesebbé lett volna. Közel másfél éve, hogy már csak szobájához s itt is csak ágyához volt kötve; de ezért sem vesztette el béketüresét. Nem hallotta őt senki panaszkodni és zugalódní. Egy szóval sem keserítette meg a körülte állókat. Az utolsó pár napig még mindig mosolyogva fogadta látogatóit is. Alig gondolhattuk volna, hogy már oly közel van hozzá a halál. . . .

Mindezeket elgondolva, lehetetlen, hogy mi is ajkainkra ne tegyük kezünket, nehogy méltatlan kitakadás törjön ki azokon, a melyért az idvezült még koporsójából is szemrehányással illethetne. Nem panaszkodunk hát haláláért sem; sőt áldunk, szent Istenünk, hogy ezt szinte csak egy szelid álom képében küldötted el hozzá, talán némi jutalmul az életben oly keresztényi önmegadással viselt sok nagy és súlyos megpróbáltatásáért. De hisszük, hogy még nagyobb jutalmát élvezi már az ő lelke, mind annak, a mit e földön cselkedett, te nálad az egekben. Mert te mondtad szent fiad által: „*Légy hív mindhalálíg, s neked adom az életnek koronáját*.“ Eme te szolgáló leányod pedig a mi szemeink előtt mindhalálíg hív és igaz volt.

E hittal enyhítsd a kesergők fájdalmát is! Szólj biztatólag a szerető vőnek és menynek, a kiket az idvezült gyermekei helyett gyermekeiként szeretett. Töröld le az unokák könnyeit, kik az áldott

jó nagyanya halálával most másodszor lettek árvákká. Jutalmazd meg mindnyájokat azért a szeretetért, gyöngédségért, tiszteletért, figyelemért és ápolásért, a melyet kiki közülök ez elhunyt iránt életében tanusított; jutalmazd meg azzal, hogy a gyász után, a melylyel őket most béborítottad, ismét gyönyörködhessenek szép napokban, láthatásának még sok boldog esztendőit.

A rokonok közül sokat elsiratott már az idvezült, de vannak sokan, a kik itt vagy a távolban ötet is megsiratják és meg is sirathatják, mert a rokoni szeretetet senki többre nem becsülte, mint az elköltözött rokon. Állj melléjük segedelmeddel, vedd fel sohajtaikat s cselekedjed, hogy szívök még inkább összeforrjon a szeretetben egymás és a veszteség által leginkább sujtott család iránt.

Vigasztald meg az idvezültnek minden igaz tisztelőjét, a kik őszinte részvétellel jöttek el ide ily szép számmal, megadni neki a megérdemelt utolsó tiszteletet, vagy a távolban emlékeznek reá e pillanatban.

Adj a mi egyházunknak sok hozzá hasonló vallásos, buzgó és kegyes lelkű nőt, a kik a te templomodnak, mint ő volt egész életében, méltó diszei legyenek s a tanuló ifjuság iránt is oly anyai szeretet érezzenek és gyakoroljanak.

Adj e városnak szintén sok hasonló mivelt, nemes életű, a jótékonyágban gyönyörűséget találó polgárnőt, honleányt, a kik a társadalmat, mint ő tette, szép és nemes tulajdonságaival, érényeivel emeljék, a nyomort enyhítsék, a könnyeket mások szeméről letöröljék.

Tégy mindnyájunkat a hitben, a szeretetben, a tiszta és nemes életben az ő példáinak követőivé.

Az elhunynak pedig adj csendes nyugalmat a földben; lelkének örök üdvösséget a menyben. Szent fiad, az Ur Jézus nevében kérünk, hallgass meg minket. Amen.

Zárszó.

Isten veled már drága, kedves halottunk! Isten veled! Lehunyt napod, melynek fényét az élet anyyi csalódása és csapása sem tudták elhomályosítani. Miért? Mert lelkedet egy pillanatra sem hagytad elszakadni az égtől, az Istentől. Rajtad betölt a költő ihletett dala :

Ki vesztett mindent, mi drága itt
Hitét ha őrzi, őrzi őt a hit.

Igen, a hit, az élő hit, az egy élő igaz Istenben való rendíthetetlen hit és bizalom volt a te lelkednek erőssége és ékessége.

Ez tett téged azzá, a mi voltál. Ez sugárzik vissza életednek minden pontjáról. Ez biztosítja neked ott az égben is, a hová már lelked elrepült, az örökélet hervadhatatlan koronáját.

Oh hagyj hátra nekünk is csak egy részét a te nagy hitednek és szeretetednek, hogy tudjunk örömeinkben és boldogságunk napjaiban szerények és alázatosak, bánatinkban és szenvedésink közepette erősek és kitartók lenni.

Nemcsak szeretteid, a kik koporsódat könnyhullatással állják körül; nemcsak barátaid és tisztelőid, a kik itt utolsó tiszteletedre megjelentek, hanem e városon és országszerte ki tudná megmondani hányan mondanak neked most búcsut s őrzik meg emlékedet.

Menj hát békével. Mi nem is tartóztathatunk vissza. S miért is tartóztatnánk, mikor új hazádban éppen olyan szerető szívek várnak, mint a minőktől itt elváltál. Különben is mindnyájunk utja oda vezet, a hova te már eljutottál. Az elválás csak ideiglenes.

Isten veled! Isten velünk!

FRENCZ JÓZSEF.

Karácsoni egyházi beszéd.

János 8. rész, 12. vers.

Reánk virradt ismét Isten jóvoltából a karácson szent ünnepe. Lehetetlen, hogy egy hálasohaj ne emelkedett volna minden igaz keresztény szívéből e dicső nap reggelén a jó Istenhez, midőn a harangok templomba hívogató szavát meghallotta! Éreztétek-e igazán, hogy ma csakugyan ünnep van? Hisz mikor az emberre virad egy-egy nagy ünnep, úgy jön, mintha körülötte ünnepi szint öltene hegy, völgy, halom, mintha minden ünnepelne.

Elgondoltátok-e magatokban, hogy mi a célja és fontossága az ünnepeknek? Hisz valami magasztos és fenséges célja kell hogy legyen, hogy akkor úgy elnémul a város utcái zaja, a mező munkája és a mesterember műhelye nem hangzik a vidám daltól, városon és falvakon az Úr házának harangjai szólanak felidézve az ember lelkében annyi kedves és annál több fájó emléket, elé varázsolnak oly sok kedves arcvonást, a kikkel földi utazásunkban úgy szeretnénk találkozni, s nem találkozhatunk soha, soha.

Az emberek nagyrésze rabja a szokásnak és egyik ember követi a másik példáját. A Krisztus születése után néhány száz évvel elkezdettek ünnepelni s még ma is fennáll e régi jó szokás. Az emberek őseiktől megszokták és az ünnepekhez valami kedves emlék köti. A gyermekek örvidenek, mert ünnepekre új ruhát vagy valami kedves ajándékot kapnak szüleiktől, a szülők örvidenek, mert az ünnepekre hazajön katona vagy tanuló fiuk, a szegény embernek is van valami örvid, ezen a napon az ő asztalára is a fekete kenyér helyett fehér kalács kerül. Oh, de ki tudná elszámolni azon örvidet, melyek ünnepek alkalmával áradnak az ember életére.

Én ai! azt mondom, hogy az ünnepeknek nem ez a valódi célja. Az ünnepek azért vannak, hogy akkor szünjünk meg a testi munkától és lelkünknek, szellemünknek adjunk eledelt és italt, abból a forrásból, melyből a ki iszik, soha meg nem szomjuhozik. Az ünnepek azért vannak, hogy azok által a prédikációkból és a szent

énekekből nyert okulás által istenfélőbbek, emberberbecsülőbbek, munkásabbak és szentebbek legyünk. Ha az ünnepek után mi tisztább, józanabb életűek nem leszünk, szorgalmasabbak és takarékosabbak, úgy az ünnepeknek nincs semmi jelentőségük reánk nézve; úgy azok nyomtalanul suhantak el felettünk. Ha mi gyermekségünk-től fogva minden ünnepen csak egy hibánkat hagynók el, csak egy-egy rossz indulatot gyomlálnánk ki szivünkéből, vagy ha minden ünnepen csak egy-egy szép jellemvonást sajátitanánk el a Krisztus jelleméből, az ő jóságából, ha minden ünnepen az ő nagy szívének csak egyetlenegy szép tulajdonságát tennők a mi lelkünk sajátjává, csak egy fokkal lennénk jobbak, mint azelőtt, úgy a mire megvénülnénk nem lenne bennünk hiba, véték, sőt még ennek a gondolata is távol lenne tőlünk. Ha minden ünnepen csak egy lélek javulna meg közülünk egészen és a következő ünnepre az a lélek egy másik lelket javítana meg, akkor néhány év alatt nem hallanánk káromkodást, erkölcstelen beszédet, nem látnánk részeg embert, irigyet, hamisan esküvőt; úgy néhány év alatt istenországa, miről a Jézus oly magasztosan tanított, a miért a miatyánkban imádkozunk, hogy jöjjön el a te országod, meg lenne valósítva már ezen a földön, a mennyország beköltözne az emberek szívébe, vagyis mennyország lenne az emberek szíve, lelke és a tiszta lélek hatása alatt mennyország lenne földi életünk, a hol az erős nem nyomná el a gyengébbet, a hatalmas az erőtlent, a hol nem egymás romlásán, hanem egymás boldogításán munkálnának egyesek és nemzetek.

Ünnepek alkalmával a Krisztusról is azért prédikálunk, mert ő volt a legtisztább életű ember azok között, a kik e földön éltek és aztán innen elköltöztek. Az ő példájából megtanulhatjuk, hogy minő uton-módon lehetünk jobbak, szentebbek és igazabbak.

Alapigénkben a mély bölcseségű evangelista oly szép szavakat ad a Jézus ajkaira: „Én vagyok a világnak ama világossága, a ki követ engem nem jár a sötétben, hanem életnek világa leszen annak.“

Hogy ezt megérthessétek, meg kell jegyeznem ai, hogy az emberi nyelv nagyon korlátolt, nem elég gazdag szavakban gondolataink, érzéseink kifejezésére. Hogy jobban érthetővé legyen a mi beszédünk, hasonlattal, képekkel élünk még mindennapi beszéd közben is. Minél nagyobb, minél mélyebb igazságot akarunk kifejezni, annál inkább rá vagyunk utalva a képekre és hasonlatokra. János evangelista, hogy annál jobban megértesse olvasóival, a Jézus Krisztust a világosság-hoz hasonlítja, a világ világosságának nevezi. A mi a nap a természeti világban, az Jézus az emberiség történetében. Ő a szellemi élet

napja. O a világ világossága. A kép találó és igaz. A nap fényt és meleget áraszt a világon, az Idvezítő is világosságot derített sok oly dologra, a miről az emberek nem birtak tiszta fogalommal. A nap melegít, éltet; az Idvezítő tudománya, élete is sok nemes eszmének, sok nemes ügynek adott lételt, életet. Ha a naptól nyerik fényüket a többi csillagok ennek a napnak rendszerében, úgy az Idvezítő tanai-ból, életéből is sok művész, költő, nemes emberbarát és tiszta lélek merített ihletet, lelkesedést. Az ő példájából, életéből mi is erőt, lelkesedést merithetünk, mert ő a mi példányképünk, utmutatónk.

A ki a Jézust követi, az nem jár a setétben, hanem életnek világa leszen annak. Vagy is ő olyan tiszta és szép életet élt, hogy ha mi azt az életet éljük, távol lesz tőlünk a bűn és véték országa. Ő egy olyan életet is élt, a milyent mi is élhetünk. Ő valódi *jellem-nagyság, ő valódi nagy ember volt.*¹⁾ A valódi jellem-nagyság vonzó, barátságos, nyájas és szivélyes. Az az ember, a ki embertársait lenézi, fejét fenhordja, mint az üres fejű buzakalász, a ki embertár-saival kicsinylőleg beszél, a kit a nagy tömeg nyomora nem éget, a kinek azok tudatlansága miatt szive nem sajog, nem fáj, az lehet gazdag, hatalmas, lehet fényes állásban, de a mások szeretetét nem fogja soha megnyerni; annál hiányzik a fényes ruha alatt is a lelki nagyság, lelki emelkedettség. Jézus az emberiség nyomorán, tudatlanságán akart enyhíteni, az elhagyatottakat felkereste a mezőn, a tó partján, a városban és a falvakban, öntudatra ébresztette őket, hogy szegénységükben is lehetnek gazdagok, boldogok, ha tiszta a szivük, a lelkük, az életük, ha nem vétkeznek, ha mást meg nem sértenek, meg nem károsítanak.

A valódi nagyság önzetlen.

Ne nézze ki-ki csak a maga hasznát, hanem a mások hasznát is nézze. Ezen szavakkal int a szent irás az önzetlenségre, embertársaink szeretetére. A valódi lelki nagyság semmit sem akar inkább, mint azt, hogy másokban is elismerje és tisztelje a nagyság jeleit, a valódi nagy jellem önzetlen, nem magának való, mint a világ fiai, hanem mások boldogításán is munkálkodik, olyan, mint a valódi édes anya, a kinek nem a maga java, hanem gyermeke boldogsága fekszik a szivén; olyan, mint a harmat és napsugár, élet fakad nyomában. A kik magokat nagyoknak nevezik ezen a földön, szeretnek külön válni az alantabb állóktól. De a kiket a világ nagyoknak nevez, azok nem bírnak tiszta fogalommal a valódi nagyságról. A valódi

¹⁾ A tárgyalás Channing után.

nagyságot éppen az egyszerűség, a szerénység, az igénytelenség, a mások iránti meleg érdeklődés, az emberiséghez való testvéri ragaszkodás jellemzi. A ki igazán nagy, az tisztelettel viseltetik embertársai iránt, mert tudja, hogy azok is Isten képére teremtett valóságok és szívükben viselik a nagygyá lehetés csiráit. A valódi nagyság a maga fensőbb erőt megannyi kapocsnak tekinti, a melyek őt embertársaival összekötik. érzi, hogy ő társas életre született és azért keresi fel embertársai társaságát, hogy nekik örömet okozzon a társaságban, nem azért, hogy elűzze unalmát, mert ő nemes munkával mindig el van foglalva és az unalom nem keresi fel az ő hajlékát. A valódi jellemnagyság mikor alsóbbakkal érintkezik, azokban is nemes érzéseket ébreszt, azok iránt is rokonszenvet, szeretetet tanúsít. E tekintetben a legnagyobb nagyság a Jézus Krisztus, ő a valódi önérdek nélküli tiszta szeretet. Ő felkereste a bánatost és vigasztalta. Ellátogatott a szegények kunyhóiba és az ő nyomoruk iránt szánalmat érzett, bátorította, hogy ők is lehetnek lélekben gazdagok, tiszta szívűek, erényes életűek. Megjelent a menyegzőkön, együtt evett, ivott a bűnösökkel, de megjelent a Lázár koporsójánál is. Magánosan vagy a Tiberiás tengeren, választott tanítványai vagy a bűnösök között mindenütt az ő örökbecsű szavait hallatta, ő, a kihez hasonlóan még soha ember nem beszélt. És a nép őt örömmel hallgatta.

Mikor megjelent Kapernaumban vagy egy más falu határán, csoportosan tódult a nép, hogy őt hallgassa. A szántóvető odahagyta ekéjét, a munkás szőlőjét, az arató gabonáját, az asszony szövőjét, az édes anya karjára vette csecsemőjét és rohant, hogy hallhassa a názárethi prófétát. Sánták, nyomorékok hozzá siettek, hogy bár ruháját érinthessék, az ifjak a fák tetejére, házak fedélzetére másztak, hogy őt hallgathassák. A gyermekek köréje gyűltek, ő ölébe vette, megáldotta, hisz ilyenekké a mennyeknek országa.

A Jézus Krisztus ma is vonza magához a lelkeket, mert ő a világ világossága és a ki őt követi nem jár a sötétben, hanem életnek világa leszen annak. Ő a mi példányképünk, habár jósága felül áll minden emberi tökéletességen. Ő az emkereket boldogságra kívánta vezérelni. Vajjon ma az embervilág összes milliói nem a boldogság után törekednek-e? Az értelmes lényeknek ugyanaz a fájdalom, a boldogság, az egyiket akarjuk, a másikat mindnyájan kerüljük. Ki kételkedik azon, hogy az erény és véték az egész földön ugyanazok. Ki életét a közjó előmozdítására szenteli, nagyobb tiszteletben részesül az egész földön, mint az, a ki csak a maga hasznát akarja.

A Jézus lelke és a ti lelketek ugyanazon egy családdhoz tartoz-

nak. Nem volt a Jézus lelkében semmi, a minek csiráit ti is magatokban ne hordanátok.

Ezt az igazságot akarta a Jézus az emberekben felébreszteni, hogy a mit ő megtett, azt a többi ember is megteheti. Minden ember alkalmas a jóra, az erényes, szent és becsületes életre. Jobb becsületes életet élni, mint gyalázatos életet, mert a becsületes élet után miénk a lelkiismeret békéje, de a becsületes élet nyomában könny, megbánás és lelkifurdalás következik.

A földi életben minő csodás fejlődésen, növekedésen megy keresztül a növény magja, a míg a magból virág lesz. Minő kicsiny gyermekből lesz a nagy ember. Ha még a növény és a test is fejlődnek, hát csak az emberi lélek ne volna tökéletesíthető? Az emberi lélek nem éri el fejlődésének legfőbb fokát ezen a földön. Minő nagyszerű haladást, növekedést, fejlődést kellene tennünk, hogy egy Kossuth, Petőfi lelkének szárnyalását utólérjük, s ezek is minő messze állanak a Krisztus lelke tökéletességétől. Pedig nekünk ezt a tökéletességet kell példányképpül vennünk, hogy az Atyával egyek lehessünk. A Krisztus égi szellemét mi is elsajátíthatjuk fokonként. A virág is lassanként fejlődik, mi is lelkünk nemesítését csak fokonként eszközölhetjük. Franklin Benjamin 13 életszabályt írt magának és mindennap egy vonást huzott azután az életszabály után, a mely ellen azon nap vétett, eleinte volt huzás, de később teljesen elmaradt. Mi is naponként egy-egy hibánkat hagyjuk el, egy-egy fokkal legyünk jobbak, áldozatkészebbek. Így ha mindennap javulunk, szentebb és istenesebb életűek leszünk; abban a mértékben közeledünk Krisztushoz és általa a mennyei Atyához.

Ez a szent ünnep a Jézus születésére emlékeztet. Az ő bölcséjénél jusson eszetekbe, hogy mivé lehet a csecsemő, ha követi a Jézust, s tudatára ébred annak, hogy az ő lelke fejlődésre alkalmas. A mikor ez a világosság behatol az emberi szivbe és minden ember megérti, megtartja, akkor kezd alászállani a boldogság e földre, akkor lesz a második karácson, a mikor hangzik: „Dicsőség a mennyországban Istennek, e földön békesség és az emberekhez jó akarat.“

Ünnepeljétek ker. ai! boldogságban kedveseitek körében, de ne feledjétek, hogy Jézus a mi példányképünk és csak az a szép élet, a mely hasonló az övéhez. A jó Isten világítsa meg a ti lelketeket, hogy az ő életét élhessétek! Ámen!

DÉZSI MIHÁLY.

Népesedési kimutatás a mult százév végéről.

Kimutatás

az Erdélyben bevett unitárius vallás összes anya- és leányegyházairól, valamint az azokban levő családok és lelkek számáról, a felsőbbség parancsából.

Az anya ekkllák neve	A leány ekkllák neve	Családfők és özvegyek	Ezekhez tartozó lelkek
<i>I. Kolozsdoboka kör</i>			
Kolozsvár	Fejérd és Suk	333	805
Alsó- és Felső-Szovát . .	—	45	170
Kolozs város	—	75	172
Kide	leány egyházzal	17	53
Ilosva	—	4	14
<i>Összes . . . 5</i>	<i>2</i>	<i>474</i>	<i>1214</i>
<i>II. Aranyos kör</i>			
Abrudbánya, város	—	132	259
Verespatak	—	62	195
Toroczkó-Szt.-György . .	—	269	695
Toroczkó város	—	492	1008
Csegez	—	79	220
Rákos	—	91	233
Várfalva	—	107	290
Sinfalva	—	36	178
Bágyon	—	100	324
Szt.-Mihályfalva	—	35	101
Torda város	—	205	480
Szind	—	46	123
Méskő	—	27	86
Túr, Komjászeg	—	24	66
Alsó-Jára	—	36	88
Kövend	—	130	379
<i>Összes . . . 16</i>	<i>—</i>	<i>1871</i>	<i>4725</i>

Az anya ekklák neve	A leány ekklák neve	Családők és özvegyek	Ezekhez tartozó lelkek
<i>III. Küküllő kör</i>			
Küs-Sáros	—	137	303
Dicső-Szent-Márton	—	79	213
Dombó	—	52	186
Ádámos	—	54	172
Harangláb	—	27	66
Szőkefalva	—	19	63
B.-Szent-Miklós	—	36	98
Széplak	{ Vámos-Udvarhely, Korod-Szt.-Márton, Héderfája	32	103
Désfalva	{ Pocsfalva, Gálfalva, Oláh-Kocsárd, Bernád és Abosfalva	50	138
Szent-Benedek	Asszonépe, Sülye	29	102
Teremi	Lőrinczfalva, B.-Besenyő	14	64
<i>Összes 11</i>	<i>12</i>	<i>529</i>	<i>1508</i>

IV. Maros kör

Szabéd	—	92	308
Szent-László	Gálfalva	103	347
Nyomát	—	19	79
Szent-Gericze	—	67	199
Csokfalva	—	76	255
Kiis Adorján	Szt.-Háromság, Bede	46	132
Csitt-Szent-Márton	{ Csitfalva, Jobbágy- falva, Buzaháza	109	349
Iszló	{ Péterlaka, Marusjára, Ilye	19	34
Vadad	—	41	151
Káál	—	59	168
Ikland	—	51	147
Szent-Király	—	11	25
Hartzó	—	2	8
<i>Összes 13</i>	<i>9</i>	<i>700</i>	<i>2202</i>

V. Keresztur kör

Bözöd	—	104	268
Kórispatak	Bözöd-Ujfalu	36	98
Nagy-Solymos	—	22	79
Kis-Solymos	—	125	288
Gagy	—	50	119
<i>Átvitel 5</i>	<i>1</i>	<i>337</i>	<i>852</i>

Az anya ekklák neve	A leány ekklák neve	Családfők és özvegyek	Ezekhez tartozó lélkek
Áthozatal	5	1	337 852
Medesér	—	—	49 169
Tarcsafalva	—	—	53 119
Tordátfalva	—	—	46 154
Csehétfalva	—	—	43 100
Martonos	—	—	69 205
Énlaka	—	—	99 276
Korond	—	—	65 214
Firtos-Váralya	—	—	34 124
Szent-Mihály	{ Alsó-Benczéd, Felső- Benczéd, Demeterfalva, Kobátfalva	130	397
Kadács	—	—	43 132
Siménfalva	Galambfalva	86	249
Szent-Miklós	Kis-Kede, Nagy-Kede	37	115
Szent-Ábrahám	Csekefalva, M.-Andrásf.	83	258
Magyar-Zsákod	Véczeke	33	141
Ujszékel	—	—	55 133
Pipe	—	—	59 179
Bordos	{ Szt.-Demeter, Székely- Szállás, Cséb	54	174
Boldogasszony falva	—	—	28 78
Sáárd	—	—	18 63
Sárpatak	—	—	9 21
Rava	—	—	61 224
Sz.-Keresztur	{ Rugonfalva, Fiafalva, Bethfalva	109	328
Összes	27	17	1600 4705

VI. Udvarhely kör

Derzs	—	150	502
Vargyas	—	235	609
Homoród-Almás	—	237	535
Karácsonfalva	—	94	331
Homoród-Szt.-Márton	Lokod	92	292
Homoród-Szt.-Pál	—	94	242
Kénos	Patakfalva, Fenyéd	60	168
Városfalva	—	61	222
Oklánd	—	73	212
Recsenyéd	—	43	151
Ujfalva	—	54	186
Gyepes	—	52	59
Homoród-Szent-Péter	—	24	92
Abásfalva	—	42	91
Átvitel	14	3	1311 3692

Az anya ekklák neve	A leány ekklák neve	Családfők és özvegyek	Ezekhez tartozó lelkek
Áthozatal . . . 14	3	1311	3692
Jánosfalva	—	61	155
Keményfalva	—	20	68
Musna	—	14	88
<i>Összes . . . 17</i>	<i>3</i>	<i>1406</i>	<i>4003</i>

VII. Fejér kör

Felső-Rákos	—	124	318
Hévíz	—	78	198
Ürmös	—	39	108
Datk	—	26	90
Alsó-Rákos	—	17	43
Pálos	—	3	15
<i>Összes . . . 6</i>	<i>—</i>	<i>287</i>	<i>772</i>

VIII. Háromszék kör

Árkos	—	109	306
Szent-Király	—	43	137
Kőrspatak	—	46	129
Kálnok	—	37	112
Bölon	—	163	437
Nagy-Ajta	—	109	419
Szent-Iván és Laborfalva	—	57	160
Kökös	—	49	133
Sz.-György és Szemeria .	—	15	34
Kilyén	—	19	51
Ilyefalva	Hidvég	15	31
<i>Összes . . . 11</i>	<i>1</i>	<i>662</i>	<i>1949</i>

A vallásközönség levéltárából

Közli BENCZÉDY GERGELY.

Népesedési kimutatás a jelenről és összehasonlítás.*)

I. Kolozsdoboka kör.

II. Aranyos kör.

	Multi százév 1890.	Multi százév 1890.		Multi százév 1890.	
Kolozsvár (Fejérd és Zsúk)	1138	1315	Abrudbánya	391	181
Alsó- és Felső-Szovát	215	629	Verespatak	257	319
Kolozs	247	220	Toroczkó-Szt. György	964	721
Kide, leányegyházaival	70	262	Toroczkó város	1500	1211
Ilosva	18	—	Csegez	299	288
<i>Összes . . . 1688</i>	<i>2426</i>		Aranyos Rákos	324	667
			<i>Átvitel . . . 3735</i>	<i>3387</i>	

*) Az adatokat a jelenre nézve az 1890-iki népszámlálás adataiból veszük, a multi száz évi népesedésre pedig a fenebbi kimutatásból, a családfőket és az ezekhez tartozó lelkeket együtttszámítva.

Mult százév		1890.	Mult százév.		1890.
Áthozatal . . .	3735	3387	Áthozatal . . .	1728	3559
Várfalva	397	804	Csitt (Nyárad)-Szent-		
Sinfalva	214	347	Márton	458	1107
Bágyon	424	1124	(Csikfalva, Jobbágy-		
Szt.-Mihályfalva . . .	136	578	falva, Buzaháza.)		
Torda	685	1196	Iszló	53	223
Szind	169	56	(Péterlaka, Maros-		
Mészkö	113	298	jára, Ilye.)		
Túr	90	215	Vadad	192	394
Alsó-Jára	124	286	Kaál	227	404
Kövend	509	1033	Ikland	198	125
Összes	6596	9524	Szent Király	36	24
			Harczó	10	4
			Összes	2902	5840

III. Küküllő kör.

Kis-Sáros	440	713
Dicső-Szent-Márton . .	292	549
Dombó	238	653
Ádámos	226	588
Harangláb	93	153
Szókefalva	82	84
B. Szent-Miklós	134	321
Széplak	135	142
(Vámos - Udvarhely, Koród-Szt.- Márton, Héderfája.)		
Deésfalva	188	320
(Pocsfalva, Gálfalva, Oláh-Kocsárd, Ber- nád, Abosfalva.)		
Szent-Benedek	131	74
(Asszonynépe, Sülye)		
Teremi	78	22
(Lőrinczfalva, B.-Besenyő.)		
Összes	2037	3619

IV. Maros kör.

Szabéd	400	817
Szt.-László (Gálfalva)	455	874
Nyomát	98	307
Szent-Gericze	266	646
Csókfalva	331	449
Kis-Adorján	178	466
(Szt.-Háromság, Bede)		
Átvitel	1728	3559

V. Keresztur kör.

Bözöd	372	803
Kőrispatak	134	444
(Bözödujfalu.)		
Nagy-Solymos	101	173
Kis-Solymos	413	871
Gagy	169	412
Medesér	218	534
Tarcsafalva	172	315
Tordátfalva	200	470
Csehétfalva	143	364
Martonos	274	582
Énlaka	375	604
Korond	279	833
Firtos-Váralja	158	302
Szent-Mihály	527	1084
(Alsó-Benczéd, Felső- Benczéd, Demeter- falva, Kobátfalva.)		
Kadács	175	363
Siménfalva	335	644
(Galambfalva.)		
Szent-Miklós	152	453
(Kis-Kede, N.-Kede)		
Szent-Ábrahám	341	928
(Csekefalva, M.-An- drásfalva.)		
Magyar Zsákod	174	418
(Véczke.)		
Uj-Székel	188	456
Átvitel	4900	11053

		Mult százév. 1890.				Mult százév. 1890.	
Áthozatal		4900	11053	Áthozatal		4870	8616
Pipe		238	336	Abásfalva		133	390
Bordos		228	83	Jánosfalva		216	321
(Szt.-Demeter, Székely-Szállás, Cséb.)				Keményfalva		88	333
Boldogasszonyfalva		106	281	Múzsna		102	250
Sárd		81	138	<i>Összes</i>	<i>5409</i>	<i>9910</i>	
Sárpaták		30	5				
Rava		285	696				
Székely-Keresztur		437	1173				
(Rugonfalva, Fiafalva, Bethfalva.)							
<i>Összes</i>	<i>6305</i>	<i>13765</i>					

VI. Udvarhely kör.

Derzs	652	1222
Vargyas	844	1451
H.-Almás	772	1636
Karácsonfalva	425	619
H.-Szent Márton	384	442
H.-Szent-Pál	336	621
Kénos	228	319
(Patakfalva, Fenyéd.)		
Városfalva	283	440
Oklánd	285	643
Recsenyéd	194	221
Ujfalv	240	353
Gyepes	111	433
H.-Szent Péter	116	216
<i>Átvitel</i>	<i>4870</i>	<i>8616</i>

VII. Fejér kör.

Felső-Rákos	442	1120
Héviz	276	593
Ürmös	147	615
Datk	116	446
Alsó-Rákos	60	235
Pálos	18	11
<i>Összes</i>	<i>1059</i>	<i>3020</i>

VIII. Háromszék kör.

Árkos	415	917
Szent-Király	180	188
Kőrispatak	175	338
Kálnok	149	274
Bölon	600	1285
Nagy-Ajta	528	770
Szt.-Iván és Laborfalva	217	269
Kökös	182	290
Szt.-György és Szemeria	49	178
Kilyén	70	39
Ilyefalva (Hidvég)	46	31
<i>Összes</i>	<i>2611</i>	<i>4579</i>

Összesítés.

	Mult százév. 1890.	
I. Kolozsdoboka kör	1683	2426
II. Aranyos "	6596	9524
III. Küküllő "	2037	3619
IV. Maros "	2902	5840
V. Keresztur "	6305	13765
VI. Udvarhely "	5409	9910
VII. F.-Fejér "	1059	3020
VIII. Háromszék "	2611	4579
<i>Összes</i>	<i>28607</i>	<i>52683</i>

E szerint azokban a községekben, a melyekben a mult százév végén volt 28607 unitárius — mert az összehasonlításban csak ezek vannak szem előtt tartva, — ma van 52683, tehát 24076-al több. Ide véve a meg nem jelölt helyeken történt növekedést: 8934-et, az unitáriusok összes létszáma 61617, vagyis 33010-el több, mint száz évvel ezelőtt.

Párisi levél.

Páris, 1895. nov.

(Louis Pasteur. A társadalmi kérdések tanulmányozására alakult protestans társulat congressusa Bordeauxban oct. 16, 17., 18-án. A liberálisok és orthodoxok békülése.)

Szerkesztő Ur!

Ugy hiszem természetesnek fogja találni, ha néhány szót írok folyóiratukba arról a lángszellemű emberről, kit sept. 28-án vesztett el Franciaország. Hogyha francziának született is, az egész emberiség magáénak tarthatja ama számtalan jótéteményért, melyeket tőle nyert. A temetése ünnepélyes volt, de joggal mondták, hogyha mindazok jelen lettek volna, a kiknek egészségét, vagy jóllétét visszaadta, Páris szűk lett volna befogadásukra. Nem akarok itt beszélni a tudósról, az ő munkájáról és felfedezéseiről, mert mindezek ismeretese a mivel világ egyik végétől a másikig. Csak az emberről akarok szólni, a sziv nagy jóságáról és gondolkodása emelkedettségéről.

Mily csodálatos élet, melyet az egyszerű tímár fia elért saját erején, kitartó munka által, hogy a természet legbensőbb titkait felfedje. Pasteur életének egyik legjellemzőbb vonása, a kötelesség teljesítése. Ugyszólva mindig rabszolgája volt a kötelesség teljesítésnek. Ezt mutatta meg mindvégig, rövid és ékesszóló végrendelete utolsó soráig.

Ime a végrendelet utolsó tétele: „Vajha gyermekeim sohase térnének el a kötelesség törvényétől és anyjuk iránt mindig azt a gyöngédséget tanusittanák, a melyet megérdemel!” A mellett a gyönyör mellett, melyet a tudomány nyujt, mennyire nyitva tartotta szivét e nagy tudós a házi tűzhely édes örömeinek. Ő alapjában jó volt; csaknem könnyekig meg volt indulva a szenvedő emberiség gyógyítására tett felfedezései eredményeit látva. Mindenféle kitüntetéssel és tisztelettel elhalmoztatott és mindig nagyon szerény maradt.

Felfedezéseiből pénzbeli jutalmat sohasem tartott meg magának. Nagyon szerény volt és alázatos. Mikor Dölle város márványtáblát helyezett születés házára, a leleplezésen ugyan megjelent, de szót emelt a tisztelet ellen, milyent, mondotta, csak a halottaknak kellene rendezni; nem kell, tette hozzá, az utókornak ítélete elé vágni. És mélyen megindulva beszédét így folytatta:

„Miután a megtisztelés külső fényességei ellen tiltakoztam, melyeket nem érdelek meg, engedjék meg kifejezmem, hogy nagyon meg vagyok hatva, lelkem mélyéig megindulva. Rokonszenvük e márványtáblán két nagy dolgot egyesít, melyek életemnek gyönyörűsége és szenvedélye voltak: a tudomány szeretetét és a szülői ház tisztelését. Oh atyám! és anyám! Oh eltűnt drága kedveseim, kik oly szerényen éltetek e kicsiny házban! Ti vagytok azok, a kiknek köszönök mindent! A lelkesedést, anyám, ki oly bátor voltái, te öntötted belém. Hogyha a tudomány nagyságát mindig a haza nagyságával társítottam, ezt azoknak az érzelmeknek köszönöm, melyeket te lebeltél belém. És te drága atyám, a kinek életed oly nehéz volt, mint durva mesterséged, te mutattad meg, hogy mit tehet a kitartó türelem. Neked köszönöm a szívósságot a mindennapi munkában... Magasra nézni, tanulni és mindig fönnebb igyekezni, erre te tanítottál meg... Legyetek kedves szülőim, áldva azért, hogy voltatok és engedjétek, hogy vigyem vissza rátok azt a tiszteletet, mely e háznak tétetett.“

Szerény és odaadó levén Pasteur, a békének is barátja volt. Mikor születése 70-ik évét ünnepelték, csodálóinak, barátainak és tanítványainak, kik őt üdvözölték, azt mondotta: „Teljesen hiszem, hogy a tudomány és béke diadalmaskodni fognak a tudatlanságon és a háborun; hogy a népek törekvése arra fog irányulni, hogy építsenek, nem pedig, hogy romboljanak; és hogy a jövő azoké lesz, a kik a szenvedő emberiségért a legtöbbet tesznek. Ifju emberek, ifju emberek bizzák magukat e biztos és hatalmas módszerekre, melyeknek még nem ismerjük, csak első titkait. És bármi legyen pályájuk, ne engedjék, hogy önöket a kárhuzatos és terméketlen skepticismus foglalja el... Kérdezzék meg magukat mindenek előtt: mit tettem tanulásomra? Azután pedig, a mint előhaladnak: mit tettem hazámért? Egész addig, a mikor az a boldog gondolat töltheti el, hogy némileg hozzájárultak az emberiség előhaladásához és jóllétéhez. De kedvezzen az élet törekvéseiknek többé vagy kevésbé, úgy kell törekedni, hogy a mikor az ember a nagy szél felé közeledik, joggal elmondhassa: „Megtettem, a mit tehettem.“

Ez annyira szerény és nemes ember, ki mindig másokra gondolt, másokért dolgozott, mindazokban, a kik őt ismerték, a legrokonszenvesebb, a leggyöngédebb és legállandóbb érzelmekeket keltette megérdemelt viszonzásul maga iránt. Családján kívül, melyet imádott, voltak barátai, a kiknek meleg érzése minden áldozatra kész volt. A nép is nagyon szerette és bizonyította mindennap szeretetét iránta.

De nemcsak odaadó tudós, becsületes és jó szív volt, hanem gondolkozó és bölcsész, s lényegesen spiritualista bölcsész. S e tekintetben rá csakugyan lehet alkalmazni Baconnek ama híres mondását: „kevés tudomány eltávolít Istentől, sok hozzávezet.“ E százév végén, mikor némely tudós és több ugynevezett „szabadgondolkozó“ azt állítja, hogy a tudomány és hit kibékíthetlenség, Pasteur, a tagadhatlan tudomány embere, fennen hirdette, kifejezte 'az Istenben és az emberiség jövőjében való mély hitét. Mikor a pozitivistá Littré helyébe a francia akadémia megválasztották, nem félt a positivizmussal szembeállni és az eszményben való fénylő hitét megmutatni, mi megtetszik a következő sorokból: „Mi van a csillagos égbolton túl? Új csillagos egek. Igen. És azon túl? Az emberi szellem egy legyőzhetetlen erőttől üzelve sohasem szünik meg ezt kérdezni: Mi van azon túl? Meg akar állni az időben vagy a térben? És a hol megáll, csak ismét egy végetlen nagyszerűség, nagyobb, mint a megelőzők, úgy hogy alig kezdi szemlélni, csak az engesztelhetlen kérdés tér újra és újra vissza, a nélkül, hogy kíváncsiságát el tudná hallgattatni. Semmit sem használ a felelet: Azontul ismét végetlen idők, határtalan terek, nagyszerűségek vannak. A ki a végetlen lételetét vallja és ezt senki ki nem kerülheti, ez állításban többet foglal össze a természetfelettiből, mint a mennyi az összes vallások csodáiban van; mert a végetlen fogalmának e kettős vonása van, hogy az ránk nehezül és fölfoghatatlan. Mikor ez ismeret hatalmába keríti az értelmet, az ember nem tehet mást, minthogy leboruljon előtte. Még a kínos aggodalmak pillanatain is kegyelmet kell kérni az észről; az értelmi élet minden tesztő erői szétmenéssel fenyegetnek, s csaknem közel érezzük magunkat ahoz, hogy Pascal fenséges örülete ragadjon meg. Ez egyszerű és elsődleges fogalmat a positivizmus elveti és el annak a társadalmi életben való minden következményeit . . .“ Hogy gondolatát kifejtse és védelmezze, folytatólag azt mondja, „hogy az Isten eszméje a végetlen eszméjének formája“ és hogy a meddig a végetlen titokzatossága nehezül az emberi gondolatra, emelkedni fognak templomok, a végetlen tiszteletére és hogy a metaphysika

nem tesz egyebet, csak lefordítja bensőnkben a végetlen uralkodó fogalmát. Elfogadja a tudós Faradaynek ugyanezen tárgyról való gondolatát és azt teszi hozzá, hogy „az Isten fogalma és tisztelete éppen oly biztos uton jut szellemembe, mint a milyen biztosok azok az utak, melyek minket a természeti világ igazságaihoz vezetnek.“

Ugyanezen gondolatot tovább folytatva, úgy szól: „Az eszmény fogalma is nem a végetlenre nézve való tehetség-e, nem annak a viszfénye-e, mely a szépséggel szembe egy magasabb szépség feltevésére indít? A fölfogás tudománya és szenvedélye, avagy más dolog-e, mint annak a tudásvágnak a hatása, melyet a világegyetem titokzatossága hoz a lélekbe. Hol vannak az emberi méltóság, szabadság és a modern demokratia igazi forrásai ha nem végetlen fogalmában, a mely előtt minden ember egyenlő. Az emberiségre nézve kell lenni egy szellemi köteléknek, mondja Littré, a mely nélkül a társadalomban nem lennének egyebbek, csak elszigetelt családok, csak hordák, de nem valódi társadalom. A szellemi kötelék, melyet ő „az emberiség“ alsóbb vallásába helyez, nem létezhetnék csakis a végetlen felsőbb fogalmában, mert ennek a szellemi köteléknek a világ mysteriumához kell kapcsoltatnia . . . A görögök felfogták a dolgok alatt levő e titokzatos hatalmat. Tőlük örököltük nyelvünk egyik legszebb szavát, az enthusiasmust — Theos! — Bensőnkben levő Isten! Az emberi cselekedeteknek nagyszerűségét az inspiratio határozza meg, mely azokat szüli. Boldog, a ki magában Istent hord, a szépség eszményét és a mely neki engedelmeskedik, a művészet, a tudomány, a haza eszményét, az evangelium erényeinek eszményét! Ezek a nagy gondolatok és nagy tettek élő forrásai. Mindezeknek világossága a végetlen visszfényéből van“.

Ebből eléggé lehet látni a kitünő tudósnak nemcsak spiritualista eszméit, hanem mély vallásos gondolkodását is. Pasteur katolikus szülőktől származott és a katolikus vallásban neveltetett, de fontoságot nem tulajdonított, csak a vallásos eszmének, és az ő eszménye végetlen távolságban van a tényleges katholicizmustól. Lelke mélyéből hívő volt, formalismus nélkül. Minden tekintetben fényes nyomott hagyott hátra, mely hosszú ideig utat mutat azoknak, kik az igazat és jót keresik az emberiség szeretetéből.

— „A társadalmi kérdések gyakorlati tanulmányozására alakult protestans társulat,“ hetedik congressussát Bordeaux-ban tartotta meg. A gyűlés népesebb volt, mint az ezelőtti években. Ez onnan van, mert a tagok száma érezhetőleg növekedett a havrei gyűlés óta. Ez örvendetes protestans szempontból, mert azt mutatja, hogy a kik

nincsenek is egy dogmatikai nézeten, élhetnek jó egyetértésben és egyesülhetnek emberies munkára. A vitatkozások élénkek, de mindvégig testvériesek voltak. A társulatnak fáradhatlan elnöke Boyve emelkedett beszéddel nyitotta meg az ülést és felelt ama támadásokra, melyeket közelebbről a socialista és ultramontan katolikus lapok intéztek a francia protestantismus ellen, azzal vádolva, hogy hazát nem ismer. Hát, kérdezte, Coligny és a többi hasonló protestantusok „hazanélküliek“ voltak?

A gyűlésen az első felolvasást Allier, a párisi theol. facultas bölcselőtanára tartotta „a vidék elnéptelenedéséről.“ Tanulmányozta a tényt, annak következményeit, okait és gyógyszereit. A tényt nagyon vigasztalannak mutatta fel a népszámlálás adataival. A falut elhagyják az emberek a városokért. És ennek következménye a rövidebb élet, a romlottabb egészség, a kevesebb születés, a közerkölcsiség alábbszállása és a családi élet megromlása. Az okok sokfélék: a közlekedés könnyűsége, mi oly gyakran vezet a vidék lakóit a városba, a sokféle kiállítás, melyeknek látása vágyat kelt a vidékiekben a kellemesebb és könnyebb élet s annak többé-kevésbé jogosult élvezetei iránt. Bizonyos, hogy a művelődés veszedelembé visz, hogy ha az ember nem tud ellenállni mindazoknak a kisértéseknek, a melyek annak útján megjelennek. Meg kell a vidékiekkel értetni, a kik a városokba azért jönnek, hogy könnyebb életük legyen, hogy éppen ellenkezőleg van, a mint az feles számú példából sajnálatosan látszik... A vita éppen oly érdekes volt, mint a felolvasás. Némelyek azt mondták, hogy az államnak kell közbelépnie, de ez az egyéni szabadság ellen lenne. Vezetni és felvilágosítani, ez a mit szorgosan tenni kell. Némelyek közigazdasági eszközökben keresték a kérdés megoldását. Mások meg azt erkölcsi oldalról tekintették. Át kell alakítani, mondták, az erkölcsöt, megértetni a vidéki néppel azokat a veszélyeket, melyek gyermekeiket a városokban fenyegetik, láttatni a vidéki élet előnyeit... Sok igaz van az utóbbi nézetben, de azt jól össze lehet kötni gazdasági intézkedésekkel, s ez értelemben kell a mozgalmat folytatni.

A politikai sajtó, melynek sok képviselője volt jelen a congressuson, elismeréssel adózott Allier munkájának. Egyik közülök azt mondta, hogy az egy gondolkozónak és polgárnak munkája, ki szereti az emberiséget... Csak is helyeselni lehet az ily nemes törekvéseket.

Még megemlítem Robert, a volt közoktatásügyi ministeri titkár felolvasását a „munka gyümölcseinek megosztásáról.“ Robert az egyéni szabadságot ki akarja békíteni a társasággal. S ezt a munka gyü-

mölcssei arányosabb elosztásával véli elérhetőnek. „Arra kell munkálni, hogy minden egyes függetlensége kibékítettessék a collectiv cselekvés eredményével; ki kell mondani a társaság vagyonának kiterjesztését, s nem kell mindjárt az állam közbelépéséhez folyamodni. Maradjunk a szerződés jog és szabadság terén; s vegyük igénybe az együttműködés nevelést.“ A gondolat és érzelmek magasságára emelkedett, mikor a forradalmi politikusok ellen kelt ki, kik a politikai harcot a munkáskérdésre viszik át és mindig azt keresik, hogy a munkaadók és munkások közt az egyetértést megzavarják. A gyűlés nagy többsége osztotta felolvasó nézeteit, t. i. hogy az állam közbelépése nélkül, társadalmi úton kell a munka gyümölcseinek igazságosabb elosztására törekedni.

A három napig tartott congressust Wagner lelkész beszéde zárta be, a kiről én már nem egyszer tettem említést s teszek közelebbről egy munkája: „Az egyszerű élet“ megjelenése alkalmából. Most „a francia ifjúság tényleges kötelességeiről“ tartott beszédet Bordeaux egyik legnagyobb termében. E beszéd a nagy közönség számára volt szánva. Az ellen a szükkörűség ellen kelt ki, mely okozza, hogy mindenik a maga pártjába, a maga külön osztály vagy érdekkörébe szorítja magát. Független, szabad, s a nagy dolgok felfogására alkalmas lényeket óhajt, kik nem azt nézik, hogy minő ruhájok van az embereknek, hanem, hogy mit érnek. Tetszés és taps kísérte e beszédet.

Ez röviden a Bordeauxban tartott congressus.

De valaki azt kérdehetné, hogy mind e gyűlésezés, mind e felolvasások, mind e vitatkozások után is mi az eredmény? Mert ez a fontos kérdés, hogy mi jó eredmény származik e törekvésekből a társadalmi előhaladásra? Annyi eredményt már is meg lehet állapítani, hogy hatottak a pálinka-ivás korlátozására és ez már tagadhatatlanul jót jelent.

— A reformált egyház consistoriumai, néhány kivételével, feleltek a liberálisoknak a két párt kibékítésére nézve tett felhívására. S tagadó feleletet egy sem adott. Az orthodox consistoriumoknak nagyrésze azonban addig nem nevez ki a maga részéről követeket, a míg hivatalos zsinat nem tartatik, melytől utasítást kérnek. Mindazáltal jó reménnyel vagyunk a kibékülés iránt. A protestánsoknak szükségük van az egyesülésre Franciaországban is, hogy a katolicismus ultramontan törekvéseit annál inkább ellensúlyozhassák.

CHARRUAUD D.

Gyöngymondatok.

(Újkori írótól.)

Emelkedés. Emelkedettség.

A ki nagyra emelkedhetik, szégyent ismerni nem akar. *Corneille Tamás.*

Semmi sem emelkedhetik magasabbra, mint a munkás-alázatosság. *Petrárka.*

Hatalompolczra lépni nyugalom reményével annyi, mint hegy-magaslatra költözni azért, hogy ott a szelek és mennykövek ne találjanak. *Petrárka.*

A felemelkedésnek a világban két módja van: vagy önszorgalmunk, vagy mások erőtlensége által. *La Bruyère.*

Magas állásra jutott barátunktól elég lesz annyi is, ha az ismeretséget velünk fentartja. *La Bruyère.*

Becsület ürügye alatt léptél a polczra, de haszonért ülsz rajta. *Czuczor.*

Emlék.

Egyetlen jótét emléke jobban világít utánunk, mint ezer fáklya lobogása s a honfiak néma áldása jobban ékesíti koporsónkat, mint minden czimer s érdemrend. *Jókai.*

Érdemetlen lennék a jelen életre, ha nem gondolnék a jövő életre, azaz, azon ítéletre, melyet az utókor teend felőlem. *Voltaire.*

A föld hasonló egy nagy laphoz, melyre akarja a maga nevét mindenki felírni Mikor a lap betelt, a már oda irt neveket ki kell törölni, hogy helyökbe újak irassanak. *Fontenelle.*

Aranyozott emlékoszlop annyi, mint festett ház a vaknak. *Petrárka.*

Emlékezet.

Az emlékezet azon egyetlen paradicsom, melyből ki nem űzethetünk. *Saphir.*

Emlékezőtehetségedet tartsd fenn gyakorlattal. A szorgalom nem szokott semmit is téveszteni. *Petrárka.*

Gyűjtötte: KISS MIHÁLY.

Különfélék.

A marosvásárhelyi unitárius leányegyházat november hó 17 én alakították át anyaegyházzá, mely alkalommal a maros-szt.-királyi lelkes Kelemen Albert esperes ünnepélyesen beiktattatott. Az ünnepély fényét emelte Főt. Ferencz József püspök ur megjelenése, ki a beiktatást végezte. Ez alkalomból egyik jelenlevő barátunktól a következő sorokat közöljük: Nem hallgathatjuk el egyházi életünk ez örvendős mozzanatát minden reflexio nélkül. Az ilyen s ehhez hasonló eseményeknek mélyebb jelentőségük van vallási szempontból, semhogy mint napi eseményt egyszerűen constatálhatnók. Mi úgy fogjuk fel a marosvásárhelyi egyház ez ünnepélyét, mint egy hosszú, csöndben s annál nagyobb, annál intenzívebb erővel fejlődött szellemi mozgalomnak befejező actusát, melyben az eszme kiengesztelő és a lelkeket kielégítő győzelemre jutott. Lehetetlen annak a valláserkölcsi életre kiható nagy jelentőségét el nem ismernünk. E szükségletet régóta érezzük; régóta keresték a megvalósítás, a kielégítés módozatait és eszközeit. S most már végre teljesült e vágy. A lelki szomjat érezők felidülhetnek. S a tény annál nagyobb fontosságu, mert a korszellem áramlata, ha ilyenemű mozgalomnak nem ártalmas és veszedelmes is, de egyáltalában nem kedvező. Örömrünk annál nagyobb, mert látjuk, hogy a gondolkodás, érzés és cselekvés mai átlagos, mondhatni egyformásított világában vannak még felemelkedett lelkek, szívek, melyek vallásos szükségleteket tényleg éreznek s azokkal szemben nem közönyösek, hanem kielégítésökre minden módon, akadályokkal küzködve is törekednek. Beiktatott lelkes egészen helyesen érezte ki e gondolatok fontosságát s ezért hirdette Pál apostollal, hogy szívvel hiszünk az igazságra. S ezért üdvözljük a szellemnek emez új állandó otthonát.

Papi fizetések Amerikában. Dr. Hall, amerikai híres hitszónoknak évi rendes fizetése nem kevesebb, mint 177.000 dollár. Ehez jönnek még a rendkívüli jövedelmek. Az Egyesült Államok milliomasinál a jó tonushoz tartozik, hogy magukat vele eskettessék, gyermekeiket vele kereszteltessék és az is a jó tonus kifolyása, hogy minden ily szolgálatért 100 dollárt fizessenek. Valamivel kevesebb a fizetése

dr. Morgan Dixnek, 6 ugyanis évenként 50.000 dollárt kap. De e mellett, mint az egyházközség javainak felügyelője, még több ezer dollárral díjaztatik. Apróbb bevételei és ajándékok mintegy negyedmillióra mennek fel.

Az ev. ref. theologiai facultás Kolozsvárt nov. 3-án nagy ünnepélyességgel nyitattott meg. Különböző hatóságok, testületek képviselői mellett jelen voltak az ünnepélyen a közokt.-ügyi minister és államtitkár s az összes reformátusokat képviselő konvent. Református afiai igazi örömmel és lelkesedéssel voltak eltelve e magasabb intézet felállításán. Az épület a felszereléssel együtt mintegy 200.000 frtba került, évi szükséglete pedig 32.000 frtban állapítottott meg. A facultás tanárai: Kenessey Béla igazgató, az újszövetségi írásmagyarázatra; Molnár Albert a gyakorlati theologiára, Nagy Károly a hittanra, Keskeméthy István az ó-szövetségi írásmagyarázatra, Pokoly József az egyháztörténelemre. Az intézet a theol. tanulókon kívül benlakást és segílyt ad tanári pályára készülő növendékeknek is. A megnyitáskor volt 31 theol. és 37 tanárképezdei növendék. Az ünnepélyt az intézet megalotója, Szász Domokos püspöknek adott fáklyás zene zárta be.

A dunántuli ev. ág. egyházkerület püspökévé az öregsége miatt lemondott Karsay helyébe *Gyurútz Ferencz* pápai lelkész választatott meg, kit dec. 10-én Győrött hivatalába ünnepélyesen be is iktattak.

Statistika. Magyarországon 1892-ben az elhalálozás átlaga 35 volt, míg az Egyesült Államokban 19·9, Norvégiában pedig csak 17·7. A házasságkötésre legelől jön az Egyesült Államok 18·5, azután Magyarország 18·4 és leghátul Irország 9·3. A születésekre nézve legelső Magyarország 40, azután következnek Ausztria és Olaszország 36 Anglia 30, az Egyesült Államok 24·9, legkedvezőtlenebb volt a születések száma Franciaországban 22·4.

A régi olympiai játékok felújittatnak Görögországban. 1896. ápril 6-ikára van kitüzve az első olympiai játék s tart három hétig. A megjelent terv szerint lesznek versenyek futásból, ugrásból, birkozásból, emelésből, golyóvetésből s más athletikai játékokból és lófuttatásból. A futásversenyek hossza 100 métertől 1500-ig terjed. De lesz egy verseny Marothontól Athenae-ig, melyben 42.000 métert kell fufni. Mindezek a versenyek, kivéve a Marathon és Athenae közöttieket, Athenaeben a nagy Panatheniaia pályatéren fognak megtartatni, mely csaknem a régi pályatér helyén van, de nagyobbbitva, úgy bogy 70.000 nézőt befogadhat. Ez 800.000 drachmába, körülbelől 260.000 forintba került. E költséget egy epirusi gazdag görög, Evaros György fedezte, kiről azt mondják, hogy harmincz milliónyi vagyon felett rendelkezik,

melynek nagyobb részét Egyiptomban szerezte. Az ülőhely három első sora mind pentelicusi márvány, melyet most is oly bőven kapnak, mint Perikles korában. A Marathon és Athenae közötti versenynyel azokat a régi futókat akarják utánozni, kik megvitték a marathoni győzelem hírét Athenaebe. Lesznek újabbkori játékok is, kifutó, cricket, lawntennis, kerékpár- és csónak-verseny. Méltó és érdekes hozzáadás lesz e játékönnephez a régi görög drámáknak és vigjátékoknak, valamint újkoriaknak is előadása, melyben Európa legjobb színészei vesznek részt.

Mysteriumok. Vannak mysteriumok, melyek valódiak és vannak, melyek mesterségesek, csináltak. A tudománynak egy ágában sem haladhatunk messze a nélkül, hogy ne érkezzünk a megismerhetlenhez. A mysterium vagy félelmet, vagy kíváncsiságot ébreszthet. Az emberi szellemnek e fogékonysága hozta létre a mysteriumgyártást, mint a hatalom és befolyás eszközeit. A bűvésznél ez üzlet. Leleményessége, ügyessége kijátsza az érzéseket. Az ily mysterium természetesen mesterséges. Olyan valami, a mi nem tartozik a tárgyhoz, de rá van vetve. Nem természetes köd a mezőn, hanem erdei tűz, melyet valaki gyújtott s melyet legjobb eloltani. A mesterséges mysterium: egyszerűen a kíváncsiságot felkelteni, vagyis a levegőt füsttel és köddel tölteni be.

A vallásban is vannak, kik a mysteriummal kereskednek és portékáiknak nagy része mesterséges, nem valódi. Mikor az ember a világegyetemre tekint, oly mysteriumokkal találkozik, melyek tudományát és tehetségeit túlhaladják. De vannak mysteriumok, melyeket maga az ember csinált. Simon magus, ki varázslataival a népet bámulatba ejtette, nem az egyedüli, a ki mysteriumokat gyártott. Az a feltétel, hogy egy darab fában, ha az a keresztből van véve, a szentek csontjában, a martyrok ruhájában mysteriosus erő van, ezereknek tiszteletét biztosította. De mindezeknek a legkisebb közük sincs a valláshoz, mint olyanhoz, nem szükségesek annak lételére nézve, sőt inkább akadályok.

Vannak csinált mysteriumok a theologiában is. Csináltak mesterséges áldozatot; tömjént gyújtottak, füstöt bocsátottak fel láng helyett. Mesterséges tanokat vittek be hamis felvételekre alapítva. A legyszerűbb dolgokat üres szóhalmazzal fedték be. Egész könyvtárak irattak a háromság és Krisztus kettős természete mysteriumairól, melyek embercsinálta mysteriumok. Jézus vallása egyszerű, szép, tiszta, erkölcsi volt. Jézus nem szerette, hogy őt csodatevőnek, varázslónak tartsák, de nem kerülhette ki, hogy azután természete egyszerűségére mesterséges mysteriumot ne vonjanak. S a ki a legtermészetesebb volt, mesterséges lényt csináltak belőle, kettős természettel, mi felett száz

évekig veszekedtek a hittudósok, kik azt gondolták az ő küldetésüknek, hogy a világot meg kell szabadítani a feltételezett büntől. Könnyű történelmileg látni, hogy sok ebből miért történt, de azt már bajos érteni, hogy miért kellene ennek folytatódni. Vissza kell menni Jézushoz, hogy megtaláltassék a mesterséges helyett a valódi Jézus.

Parker Tivadar munkái és hatása iránt mind nagyobb és őszintébb elismerés nyilvánul. „Hitszónokok a magasabb kritika előtt“ cz. tanulmányában A. D. White ezt írja: Nagyon értékesek amaz értekezései, melyeket fontos vallási és politikai kérdésekről az északi nagyobb városokban tartott, de legmaradandóbb munkája, hogy világosságot vetett a szentírásra és a mostani mozgalomnak egyik előfutója volt nemcsak az Egyesült Államokban, hanem az egész keresztény világban. Alighogy az iskolát elhagyta, lefordította De Wettenek „Az ó-testamentomba bevezetését“, mely sok gondolkozó emberre tett benyomást. 1841-ben „A kereszténység muló és maradandó eleméről“ tartott beszéde jelöli az ő nagy egyéni pályájának kezdetét. Beszédei, felolvasásai, „A vallásra tartozó dolgokról való értekezése“ nagyon növelték befolyását. Mély vallásos kedély volt és erős vallásos befolyást gyakorolt közönségére. Jutalmát megkapta. A mily szép és nemes volt élete és életmunkássága, éppen annyira félték tőle. Mikor egyszer beteg volt, az egyik orthodox templomban azért imádkoztak, hogy az Isten szabadítsa meg legnagyobb ellenségüktől, vegye el őt a föld színéről. De ő kitartó és bátor volt és a férfiaknak és nőknek ama nagy sokasága, mely Bostonban és más városokban körüle sereglett, terjesztette eszméit. Sorsa megható. Telve hittel és reménnyel, de megtörve idő előtt a munkától, ment Olaszországba és meghalt ott az Egyesült Államok legsötétebb korszakában, a mikor az államban a rabszolgaság és az egyházban a régi orthodoxia látszott teljesen diadalmaskodni. Csakis a Mózes halála, mikor az ígéret földére benézhetett, látszik a Parker halálához hasonlónak, mely Lincoln elnökké választása és „A tanulmányok és szemlék“ közzététele előtt mintegy hat hónappal következett be.

„Az unitárius történetírás legujabb remeke“ czimen révész Kálmántól egy füzet jelent meg néhány megjegyzésképp Kanyaró Ferencz „Unitárius történetírás és Kálvínorthodoxia“ czimű munkájára. Nem szólunk a fenforgó vitához, nem teszszük mérlegre a füzetet, nem latoljuk, hogy mint feleletnek mi sulya van. Nem szólunk arról sem, hogy a befejezésben általán az unitáriusok ellen fordul és azt akarja bizonyítani, hogy az unitáriusok nem protentstánsok. Nem most írja ezt Révész Kálmán először és hisszük, hogy nem is utolszor. Az ő álláspontja mellett, mely a protestantizmus benső elvét teljesen mellőzi,

az unitáriusoknak sohasem is lehet kilátásuk arra, hogy protestánsoknak tekintessenek. De e kitüntetést ők nem is kívánják. Ily álláspont-ról legszabadelvűbb törekvéseik is, mint a „Protestáns Egylet“ megalakításakor tett felszólalások, csak félremagyaráztatnak. Ily állásponton azt se lehet soha megérteni, hogy a socinianismus és unitarismus nem egy, hanem köztük némi különbség is van. Nem azt sem, hogy a protestáns név használata ellen tiltakozni is lehet, a mikor az világosan felekezeti irányt rejt maga alatt. Ily állásponton sok, nagyon sok dolog érthetetlen. De mindezekről nem szólunk. Hanem ahhoz már igenis van szavunk, hogy az unitáriusok maguk protestáns voltukat csakis a Baldácsy alapítvány létrejötte óta ismerik el: „Jó minékünk itt lakni — mondák, — csináljunk három hajlékot.“ Igy! No hát, ez a szent szavakba kiöntött epe minden történelmi forrást nélkülöz. Annak nem felelnek meg tények, valóság. Meg kell nézni vallási könyveinket, melyek ellenkezőt bizonyítanak. Hogy mennyire nem felelnek meg, magának a füzetnek egyik lapja is mutatja, mely szerint azok az unitárius férfiak, kik a „Prot. Egylet“ alakuló gyűlésén (1871) jelen voltak, mindamelllett, hogy a „Reformegylet“ elnevezést pártolták, kijelentették, „hogy protestánsoknak tartják magokat.“ De hijával van az még egyének is. Hát azt gondolja Révész ur, hogy ha Ballagi az unitáriusokat 1872-ben nem iktatja bé a protestáns tiszti névtárba, 1876-ban csakugyan kimaradnak a Baldácsy alapítványból, azt gondolja Révész ur, hogy Br. Baldácsy a reformátusoknak, ág. hitvallásuaknak és unitáriusoknak a Protestáns nevéért, mint olyanért tette alapítványát, és nem azért, a mit a név alatt bennük a hazára, a nemzetre nézve látott?! Ne akarjon Révész ur ott is itélni, hol az ítéletet a Magasabb Biró magának tartotta fenn; ne akarjon itélni, mikor így látszik a Baldácsy alapítványt is megítélni.

A névmagyarosítás eszközlésére Budapesten több év óta egy társaság munkál. *Telkes Simon*, a társaság fáradhatlan elnöke most külön felhívásban sürgeti a nevek magyarosítását.

Pap Gábor a dunántuli ref. egyházkerület püspöke, az egyházpolitikai törvények egyik legbuzgóbb harczosa nov. 2-án meghalt, 72 éves korában. Halála veszteség nemcsak a ref. egyházra, hanem általán a közéletre nézve is. Iránya szabadelvű, érzülete keresztényi. Egyike volt azoknak a jellemeknek, melyek a mi földünkön születnek, melyeknek vonásai, fenkölt gondolkozás, keresztény erények és lángoló hazaszeretet. — *Kerekes Sámuel* marosvásárhelyi polgári iskolai tanár, a „Maros Vidék“ szerkesztője, meghalt 48 éves korában. Részvétellel jegyezzük fel halálát. Székelykereszturi zsinatunkon minket is részesített verses köszöntőben, miről országszerte ismeretes volt.

Gyászhirek. Özv. Nagyajtai Kriza Jánosné sz. Fűzi Borbára unitárius püspökné, a kolozsvári jótékony nőegylet alelnöke életének 78-ik, özvegyiségének 20-ik évében, dec. 2-án jobblétre szenderült. A jeles nő életét és érdemeit a fennebb közölt ima méltányolja. Az elhunytban szerkesztő-társunk Kovács János anyósát gyászolja, s unokák és nagyszámu rokonság őrzi emlékét. — S éppen most következett bé halála egy másik püspöki özvegynek, Aranyosrákosi Székely Sándorné, szül. Hincz Zsuzsánnának is, ki dec. 16-án nyugodott el életének 85-ik özvegyiségének 43-ik évében. Halálát első sorban Gyulay László, nyugalmazott városi főpénztárnok, kinek az elhunyt nagynénje volt és számos rokonság fájlalja. Kegyeletünk kifejezéseül a koporsójánál mondott imát a jövő füzetben közöljük. — Dániel Lajos, vargyasi földbirtokos, egyh. tanácsost fájdalmas csapás talált. Elvesztette ifju szép nejét Pálffy Mártthát, gyermekeinek szerető édes anyját. A haláleset egyházunk két kiváló családját a Daniel és Pálffy családokat borította gyászba. — Dr. Barabás Abel temesvári főreáliskolai tanár érzékeny veszteséget szenvedett, fiának Barabás Ferikének halálában, ki hosszas szenvedés után 8 éves korában hunyt el.

Értesítés. Benke István sepsi-szt-györgyi ref. koll. tanár tisztelettel értesíti, a kiket illet, hogy „Isten országának“ III. kötete meg fog jelenni. Ez a mű Buxton Vilmosnak, London egyik külvárosi papjának, leginkább természetrajzi textusok alapján készült ifjusági beszédeit tartalmazza. E beszédek nemcsak gyermekeknek és ifjaknak, hanem bármilyen közönség, intelligentia és nép előtt is elmondhatók, illetőleg ezek a beszédek bő anyagul szolgálhatnak sok beszéd szerkesztéséhez, különösen a biblia tanítása és megértése szempontjából. A beszédek címei ezek: 1. A kis gyermekek örözdöink lehetnek. (Ezs. 11, 6.) 2. Az oroszlán és a bárány. (I. Pét. V. 8, Ján. 1, 36.) 3. A kigyó és a galamb. (Jel. 12, 9., Mát. 10, 16.) 4. A farkasok. (Mát. 7, 15.) 5. A rókák. (Enek 2, 15.) 6. A veréb és a fecske. (Zsolt. 84, 3.) 7. A négy apró állat (Péld. 30, 24.) 8. Saszárnyak (Ezs. 11., 31.) 9. A pálmafa tanításai. (Jel. 7., 9.) 10. A galagonya király (Bir. 9., 14.) 11. A mit a czedrusfa beszél. (Ezék. 31., 8.) 12. A mit a czedrusfa látott. (Enek. 1., 17.) 13. A kövek is beszélnek (Hab. 2, 11.) 14. A műhely. (Ján. 6., 20.) 15. A Jézusért (II. Kor. 4., 5.) A kötet ára postai bérmentes szétküldéssel egy forint.

Tompá Mihály „Reliquiák“ 2 kötetben előfizetési ára 3 frt. Megrendelhető Ferenczi B. protestáns egyházirodalmi könyvkiadóhivatalában Miskolczon

Előfizetésre felhívások. Rédiger Géza, folyóiratunk jeles munkatársa előfizetést hirdet *Jóslat* cz. drámájára, mely januárban jelenik meg s ára 1 frt lesz.

Kádár József, Deés város történetirója megírta „Szolnok-Dobokavármegye nevelés- és oktatásügyének történetét a legrégebb időkől napjainkig. Ez uttörő munka előfizetési ára 2 frt.

Jótékonyág. Éppen most értesülünk, hogy Br. P. Horváth Kálmán főgondnok a karácsoni ünnep alkalmából 150 frtot adott át Főt. Ferencz József püspök urnak jótékony célra. A nemes bárónak e szép tette önmagát dicséri. Ker. Magvető számára 30 frt; Unitár. Közlöny 30 frt. kolozsvári ekkla szegényei 40 frt, tordai 20 frt. sz.-kereszturi 10 frt. sepsi-szt-györgyi ekkl.-ban egy tanuló 10 frt. helybeli rongyos egylet 10 frt.

Olvasóinkhoz.

A közelgő újév alkalmából szeretettel üdvözöljük szives olvasóinkat. És meg vagyunk győződve, hogy üdvözlésünket hasonló szeretettel fogják viszonzni. Az a viszony, mely minket egyházunk szellemi érdekeiben összeköt, feljogosít erre. Ennek a viszonynak minél bensőbb ápolását kérjük a jövőre is. A magunk részéről igyekszünk mindent megtenni, a mi által folyóiratunk értékét emelhetjük, igyekszünk tartalmát növelni, keretét szélesíteni és jövőben más munkák mellett alkalmas szépirodalmi dolgozatokat is fogunk közölni. Ebben a munkában segítenek, a kik folyóiratunknak eddig is belső dolgozótársai voltak, s a kiket most *Kanyaró Ferencz, dr. Gál Kelemen* és *Gálfy Lőrincz* barátaink személyében néven is megnevezünk, a kik mint főmunkatársak fognak velünk együtt még fokozottabb mértékben munkálni. Ehez a törekvéshez kérjük olvasóinknak minél nagyobb mérvű támogatását, hogy a közös célzt annál sikeresebben szolgálhassuk.

A pártoló és előfizetési díjakat január végéig kérjük beküldeni.

Boldog új évet!

A SZERKESZTŐSÉG.

Aranykönyv.

NYILVÁNOS KÖSZÖNET.

Tkts Csegezy Lajos köljegyző úr és kedves neje Komjátszegi Róza ur-asszony, elhunyt felejthetetlen leányuk, Vilma emlékére azon alkalomból, hogy a szeretett leánynak 1894-ben kellett volna confirmálni — egy becses urasztali abroszt és ehhez való hat kis asztalkendőt ajándékoztak az ar.-rákosi szt. ekklesiának oly feltétel mellett, hogy ezek csakis confirmatiói urvacsora-vétel alkalmával használtassanak.

Midőn ezen kegyes adományért a szt. ekklesia nevében hálás köszönetünket nyilvánítjuk, kívánjuk, hogy a bánatos szülők találjanak vigaszt azon hitben, melynek könyve mondja: *nem halt meg a leányzó, hanem csak aluszik.*

Tkts Komjátszegi Pál ur, ny. szbiró a maga és elhunyt szeretett neje Csegezi Pálfi Zsuzsánna nevére és emlékére „Urvacsorai kenyér- és boralap biztosítása” czimén 50 (ötven) forint alapítványt tett oly módon, hogy midőn ezen alaptőke kamatjával annyira növekedik, abból évenként urvacsorai kenyér és bor szereztessék, igérvén, hogy miként eddig több évtől fogva adta, adni fogja addig is a kenyeret és bort.

A vallás oltárára tett ezen nagybecsű alapítványért a hitbuzgó alapítványért a hitbuzgó alapítványozó urnak midőn e helyen is hálás köszönetet mondunk, kívánjuk, hogy elhunyt kegyes lelkű nejeinek emléke legyen áldott a mi gyülekezetünkben mindörökké!

Ar.-Rákos, 1896. november 25.

PÁLFI DÉNES, gondnok.

LÉTAI MÁTÉ, lelkész.